

Mersin'in Kuruluş Dönemine İlişkin Mevcut Tezlerin İrdelenmesi

Mehmet KAYADELEN*

Mersin, Neolitik Dönem'den itibaren pek çok kavme yurt olmuş, pek çok yönetimin egemenliği altına girmiş, 19. yüzyıl öncesinde yüzyıllarla ifade edilen bir süre ıssızlığa bürünmüş bir coğrafyada ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmeyen, 19. yüzyıl ortalarından itibaren hızla büyümüş bir kenttir.

Mersin'in kuruluş dönemi tarihine ilgi duymaya başladıktan sonra ilk etapta edinilen bölük pörçük ve dağınık bilgilerdeki karmaşa, yetersizlikler ve çelişkiler, yeni yeni okumaları zorunlu kıldı. Geline aşamada yeni tezler de içeren bir kanaate ulaşılmış olmakla birlikte, halen cevabı bulunamayan sorular da kaldı. Mersin tarihine ilişkin mevcut görüşlerin konuyla ilgili okumalar ışığında irdelenmesi ve sonuçta oluşan kanaat, bu yazının konusunu oluşturmaktadır. İrdemelerde, Mersin'in çekirdeğini oluşturan ilk huğların (kulübelerin) yapıldığı tarih ve mevki, adının nereden geldiği, ilk sakinlerinin kimler olduğu, ilk sakinlerinden olan Arap Alevîlerin ne zaman, nereden ve hangi amaçlarla geldikleri gibi sorulara verilmiş birden fazla cevaplar, hareket noktalarını oluşturdu.

I. Mersin derken hangi coğrafi alan kastediliyor?

Bugünlerde (2019 yılı başları) Mersin sözcüğü, “murt” için kullanılan karşılığı bir yana bırakılacak olursa, esas olarak iki ayrı coğrafi alanı akla getirmektedir. Birincisi, dördü merkez ilçe olmak üzere toplam on üç ilçesi olan Mersin (önceki adıyla İçel) ilinin kapsadığı alan; ikincisi de, bu ilin yalnızca merkez ilçelerinin

* Maden mühendisi, kayadelen@hotmail.com

(Akdeniz, Toroslar, Yenişehir ve Mezitli) kapsadığı alandır. Oysa Mersin tarihinden söz edilirken genellikle bu coğrafi alanların tarihleri değil, Mersin adıyla kurulan yerleşim yerinin kuruluş ve ilk gelişme dönemlerinde kapsadığı alanın tarihi ele alınıyor. Bugünlerde büyük bölümü Akdeniz ilçesi, küçük bölümü Toroslar ilçesi sınırları içinde kalan bu alan, kabaca, Mersin Çayı, Yumuktepe, istasyon ve deniz arasında kalan alandır.

Mersin adı, yalnızca İçel ili merkez ilçesinin adı iken, Mersin tarihini konu edinen araştırmalarda yalnızca tanımlanan bu alanın tarihinin ele alınması anlamlı idi. Ancak Mersin Belediyesi'nin büyükşehir belediyesine dönüştüğü 1994 yılından ve özellikle ilin adının Mersin olduğu 2002 yılından sonra, yalnızca bu alanı kapsayacak biçimdeki bir Mersin tarihi, ilin diğer ilçeleri bir yana; Hebilli, Osmaniye, Camili, Gözne, Kuzucubelen gibi eskiden köy ya da belde, şimdilerde merkez ilçelerin mahalleleri olan ve tarihleri yüzyıllar öncesine uzanan yerleri kapsamaması, hem önemli bir eksiklik hem de bu yerleşim yerlerinden olanlara en hafif deyimle haksızlık olmaktadır. Bu bilinmekle birlikte, yalnızca yukarıda tanımlanan alanın tarihini konu edinen yazılardaki görüşler irdeleneceği için bu yazıda da Mersin adı, Akdeniz ve Toroslar ilçelerinin tanımlanan bölümleri için kullanılmıştır.

II. Mersin ne zaman kuruldu?

Mersin'in kurulduğu yıl ile ilgili olarak bazı yazarlar kesin bir şey söylemeyip 400 yıl öncesinde, 19. yüzyıl ortalarında, 1830'lu yıllarda ya da 1850 sonrasında vb derken, bazıları da 1671, 1812, 1822, 1825 ya da 1836 yılını işaret etmektedir. Bunlardan en yaygın kabul göreni, Mersin tarihine ilişkin hayli araştırmaları ve yazıları olan Şinasi Develi'nin tezi olan 1836 yılıdır.¹ Develi, Mersin'in 1836 yılında kurulduğunu kabul ettiği içindir ki, "Dünden Bugüne Mersin" başlıklı birkaç baskı yapmış kitaplarının başlığında, "1836-1987" ya da "1836-1990" gibi dönem tanımlamaları da kullanmıştır. 400 yıl öncesinde kurulduğunu öne sürenlerin hiçbir somut kanıtı bulunmamaktadır. 1671 yılını öne sürenlerin dayanağı ise, anılan yılda yöreden geçen Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* adlı eserinde Mersinoğlu adlı bir köyden söz etmiş olmasıdır. Gerçekçi olmayan bu tez ile ilgili ayrıntılı irdelemeler ileriki sayfalarda yer almaktadır.

¹ (i) Mithat Toroğlu ve diğerleri, *Kurtuluş Savaşında İçel* (İstanbul: Baha Matbaası, 1971), 13. (ii) Şinasi Develi, "Mersin'e Dair," *İstasyon'dan Fenere Mersin*, Tülin Selvi Ünlü ve Tolga Ünlü (Mersin: Mersin TSO, 2009), 34. (iii) Şinasi Develi, "Mersin'in Kuruluş Tarihi ve 160. Kuruluş Yılı'nın Kutlanması için Bir Öneri," *İçel Sanat Kulübü Aylık Bülteni* 38 (1995): 12. (iv) Şinasi Develi, *Tarih İçinde Mersin Kolokiyumu II'deki panelde yaptığı konuşma*, 22-24 Eylül 2005, Mersin. (v) Şinasi Develi, *Dünden Bugüne Mersin 1836-1990* (Mersin: Yorum Basın Yayın Ltd, 1991), 49-54. (vi) İbrahim Bozkurt, *Tarsus Şer'iyye Sicillerine Göre Mersin Kenti'nin Kuruluş Öyküsü, Yüksek Lisans Tezi* (Mersin: Mersin TSO, 2006), 16-20. (vii) Semih Vural, "Mersin'e Dair," *İstasyon'dan Fenere*, 8. (viii) Semih Vural, *Huğdan Gökdelene Mersin 170 Yıllık Mimarlık Mirası*, (Mersin: Mersin Valiliği, 2010), 30-33. (ix) Mehmet Mazak (ed.), *Osmanlı Deniz Ticaretinin Yükselen Değeri Mersin (1812-1922)*, (Mersin: Mersin DTO, 2013), 57. (x) Meltem Toksöz, "Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge: 19. Yüzyılda Çukurova," *Kebikeç* 21 (2006): 99.

vermemektedir. Bir mevkinden söz edenlerin görüşleri ise aşağıdaki gibi üç grupta irdelenebilir.

A. İlk kulübelerin “sahilde” kurulduğu görüşü

Bir görüş, Mersin’in çekirdeğini oluşturan ilk kulübelerin, mevki kesin olarak belirtilmeksizin, sahilde kurulduğu görüşüdür. Örneğin Oğuz’a göre; “Mersin henüz bir yerleşim yeri haline kavuşmadan önce sade bir sahilten oluşan, belki küçük bir iskelesi bulunan bir balıkçı sığınağı olmalıdır. Zaten Develi’nin bir Habeş kadından aktardığı anılara göre 1845 yılı civarında Mersin sahilinde, “huğ” diye tanımlanan küçük barakalar bulunuyordu. Develi’ye göre bu barakalar, merkezden uzak bir alanda olmalıdır. Bu doğru bir görüştür çünkü zaten daha 1837 yılında, Mersin sahilinde, tamir ettirilen bazı dükkânlar olduğunu biliyoruz.”⁴ Uğur da, Mersin’in Rumi 1257 (M. 1841/1842) yılında birkaç kulübeden ibaret bir balıkçı köyü olduğunu belirtir.⁵ Bu görüşle ilgili olarak söylenebilecekler şunlardır:

a) Bu görüş hem zaman hem de mekân açısından gerçekçi değildir. Zaman açısından gerçekçi değildir çünkü 1809 yılında Mersin adlı bir yerleşim yerinden söz edilmektedir. Mekân açısından gerçekçi değildir çünkü 19. yüzyıl ortalarında Mersin sahillerinde kum tepeleri (kumul) vardı ve bu coğrafyaya ilk göç edenlerin, her yer boş iken ve Mersin Çayı güzergâhı çevresinde sulak, verimli ve tarıma uygun araziler varken, bir başka mevkiye özellikle sahildeki kumlukta huğ/kulübe yapmaları akla uygun bir davranış olmasa gerek. Sahilde kum tepeleri olduğu da şu üç kaynaktan hiçbir kuşkuyla yer vermeyecek biçimde anlaşılmaktadır: (i) Francis Beaufort’un notları ve şekilde görünen çizimleri. Beaufort’un yazdıklarına ve çizimlerine göre 1812 yılında bu coğrafyada bütün sahil boyunca kum tepeleri (kumul) vardı.⁶ (ii) Adana Valiliği’nin 1852 yılında merkezî hükümet ile başlattığı yazışmalar. Sonuçta bu kumlukların, Bezm-î Âlem Valide Sultan Vakfı’na bırakıldığını belirten bir Sultan Mecit Fermanı’nın 1855 yılında yayımlanmasına yol açan bu yazışmalara göre, Valilik, Mersin sahillerindeki kumluklarda yeni yapılaşmaların (mağaza ve dükkânların) başladığını belirtmekte; ve bunlarla ilgili yapılacak işlemlerin bildirilmesini istemektedir.⁷ Bu yazışmalardan ayrıca, Mersin Köyü’nün, o yıllarda, sahildeki kumlukun hemen arkasında olmadığı, sahil ile köy arasında bir boşluk olduğu anlaşılmaktadır. (iii) İngiliz gezgin Edwin John Davis 1875 yılında geldiği Mersin’den söz ederken, sahilin burada açık kahverengi kum tepeleri hattı ile sınırlanmış olduğunu belir-

⁴ Oğuz, *Tarsus Şer’iyye*, 16, atıfta bulunduğu kaynaklar: (i) Develi, *Dünden Bugüne, 1836–1990*, 51. (ii) Tarsus Şer’iyye Sicilleri (TŞS), No: 289, s. 1, Hüküm no: 5, 30 Rebiü’l-evvel 1253 (M. 4 Temmuz 1837).

⁵ Sait Uğur, *İçel Tarihi*, (Mersin: Yeni Mersin Matbaası, 1944), 15.

⁶ (i) Beaufort, *Karamanya*, 264. (ii) Semih Vural, *Pamukun Çocuğu Mersin ve Mersin İskeleleri*, 2. Baskı (Mersin: Mersin Deniz Ticaret Odası, 2017), 23.

⁷ (i) M. Necati Çıplak, *İçel Tarihi Bölüm I* (Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 1968), 287-288. (ii) Develi, *Dünden Bugüne 1836-1990*, 53-54.

tir.⁸ 1960'lı yılların ilk yarısına kadar Doğuda bugünkü Serbest Bölge civarındaki, Batıda Topçular-Muğdat-Pozcu mevkiinde bulunan kumluk araziler, bu kumulların yöredeki son kalıntıları olmalı.

b) Bazı yazarların ilk huğların sahilde kurulduğuna dair referans olarak gösterdiği Beaufort'ın, "...daha ilerde, küçük bir ırmağın yakınında, kıyıdaki birkaç kulübeye yerlilerin Mersin adını verdiği yere geldik. Bu yerin hemen yanı başında bulunan birkaç iri taş ve eski kiremit, bir zamanlar burasının önemli bir yapının alanı olduğunu gösterir gibiydi." biçiminde Türkçeleştirilebilen⁹ ifadesindeki "kıyı" sözcüğü "deniz kıyısı" olarak değil, Mersin Çayı'nın Yumuktepe yakınındaki kıyısı anlamında yorumlandığında anlamlı olmaktadır. Birkaç iri taş ve eski tuğla da, Yumuktepe Höyüğü ve civarında geçmişte var olmuş uygarlıkların önemli yapılarının kalıntıları olabilir.

c) Muhammed Emin Galip et-Tavil, Çukurova'daki İbrahim Paşa işgalinin son bulup askerlerin geri döndüğü günlerle (1840 yılı) ilgili olarak şu bilgiyi de vermiş: "Mısır askerleri dönüş sırasında bir süre Akdeniz kıyılarında konakladılar. Bu amaçla sahile bir belde kuruldu, burası (...) Mersin'di."¹⁰ Develi'nin aktarmasına göre, bir Habeşistanlı kadının çocukken Mersin sahillerinde gördüğünü ve içinde çay içtiğini söylediği huğlar, olasılıkla bu beldeye ait huğlardır. Develi bu olayın 1845 yılı dolaylarında geçtiğini tahmin etmektedir.

d) Sahildeki yapılaşmalar, Mersin'de bir iskele yapıp ihrac limanı işlevinin artmasıyla tüccarların depo-dükkân-otel vb ihtiyacının karşılanması ve yabancıların konut alanı olarak tercih etmesinin sonucu olarak 19. yüzyıl ortalarına doğru başlamış olmalı.

e) Mersin'in sahilde kurulduğu görüşü bağlamında ele alınabilecek bir diğer görüş de, Mersin'in, antik Yunan ve Roma döneminin küçük kentlerinden biri olan Zefiryum (Zephyrion, Zephyrium) adlı kentin üstüne kurulduğu ve bu kentin de sahilde olduğu görüşü. Bu görüşe dayanak olarak; (i) bazı Avrupalı gezginlerin/araştırmacıların notlarında antik dünyada Zefiryum adlı 7 kentin bulunduğunu, Yunan tarihçi, coğrafyacı ve filozof Amasyalı Strabon'un yapmış olduğu tasvirlerden yola çıkarak birinin bu coğrafyada, olasılıkla Mersin Çayı'nın ağzına yakın bir yerde kurulmuş olabileceğini belirtmeleri; (ii) Yumuktepe'deki kazıları yöneten Prof. İsabella Caneva'nın, "Yumuktepe, Roma İmparatorluğu'nun ilk zamanlarında artık Zephyrium adlı bir limandı." demesi; (iii) Tarsus'un Fransız Konsolosu Jille'nin 1836 yılında Hariciye Nazırı'na yazdığı yazıda denizden 10 metre kadar kenarda tuğlalardan yapılmış mezarların bulunduğunu belirtmesi; (iv) Vali Konağı, ilk adıyla Mersin Halkevi ve şimdiki adıyla Mersin Kültür Merkezi olan bina ile (eski) Hükümet Konağı yapılırken temel kazılarında eski dönemlere ait bazı kalıntıların (surlar, sütunlar, sütun başlıkları vb) bu-

⁸ Edwin John Davis, *Life in Asiatic Turkey, A Journal of Travel in Cilicia (Pedia and Trachoea), Isauria, and Parts of Lycaonia and Cappadocia* (London: Edward Standfort, 1879), 12.

⁹ Beaufort, *Karamanya*, 263.

¹⁰ Muhammed Emin Galip et-Tavil, *Arap Alevileri Tarihi*, çev. İsmail Özdemir. (Adana: Karahan Kitapevi, 3. Baskı, 2015), 254.

lunmuş olması, gösterilmekte.¹¹ Bu görüşe göre, bu kalıntılar antik Zefiryum kentine ait ve bu antik kent, Vali Konağı, Halkevi ve Hükümet Konağı'nı da kapsayan alanda kurulmuş idi. Bu görüşle ilgili söylenebilecekler şunlardır:

i) Antik Zefiryum kentine ilişkin bilgiler de ne yazık ki yeterli değil. Antik kentin koordinatları ya da mevkii hakkında kesin bir bilgi yok.

ii) Ondokuzuncu yüzyıl başlarından beri bu bölgede Zefiryum adlı antik bir kent olabileceğinden söz edilmesine, kentteki yapılaşmanın henüz çok fazla olmadığı 1906 yılından itibaren üç yapının temel kazılarında bazı kalıntıların bulunmasına karşın, yıllarca bu konunun üstüne gidilmeyip sürüncemede bırakılması, antik Zefiryum kenti ile ilgili yeni araştırmalar yapılmaması, nasıl açıklanabilir?

iii) Birbirine yakın olan Halkevi binası ve Vali Konağı ile bunlarla denize paralel aynı hat üzerinde olup ikincisinden yaklaşık bir km. doğudaki Hükümet Konağı yapılırken temel kazılarında bir antik kente ait bazı kalıntılara rastlandı ise; benzer kalıntılara, kentin başka yerlerindeki, en azından anılan bu hat üzerindeki ya da bu binaların civarındaki çok katlı binaların görece daha derin olan temellerinin kazıları sırasında da rastlanması beklenir. Oysa böylesi bir bilgi yok. Bu durumda, kentteki diğer derin temel kazılarında ya Zefiryum kentinin kalıntılarına hiç rastlanmadı, ya da rastlandı da örtbas edildi. Diğer binaların temel kazılarında bu tür kalıntılara hiç rastlanmadı ise, bu durum Mersin'in kurulduğu yerde Zefiryum adlı bir kentin hiç olmadığı anlamına gelir mi ve anılan kazılarda bulunan kalıntılar neyin nesi olur? Rastlandı da örtbas edildiyse, vay memleketin haline!

iv) Halkevi binası, Vali Konağı ve (eski) Hükümet Konağı, yukarda sözü edilen kaynaklarda belirtilen kumluk arazide yapılmış olmalıdır. Bu durum nasıl açıklanabilir? Yani, Zefiryum da kumulların bulunduğu alanda mı kurulmuştu? Kumullar daha sonraki süreçte oluştu ise, bu kalıntılar neyin kalıntılarıdır?

Bu da mutlaka araştırılması gereken bir konudur. Mersin'de ya da civarında gerçekten böylesi bir antik kent varsa, mutlaka açığa çıkarılıp insanlığa ve turizme kazandırılmalı. Yoksa da, bir yandan spekülasyonların önüne geçmek için Mersin'de böylesi bir antik kentin var olmadığı açıklanmalı. Diğer yandan da anılan üç binanın temel kazıları sırasında bulunan kalıntıların ne zamandan kaldığı ve ne anlam ifade ettiği açıklığa kavuşturulmalıdır.

¹¹ (i) Beaufort, *Karamanya*, 235. (ii) Isabella Caneva, "Yumuktepe Kazıları 2012" İçel Sanat Kulübü XVII. Arkeoloji Günleri'nde sunulan bildiri den alıntılar., erişim tarihi 12 Ocak 2017, <http://www.yumuktepe.com/yumuktepe-kazilari-2012-prof-dr-isabella-caneva/>. (iii) Çıplak, *İçel Tarihi*, 277. (iv) Victor Langlois, *Eski Kilikya*, çev. Rahmi Balaban (Mersin: Mersin Halkevi, 1947), 31. (v) Vural, *Pamukun Çocuğu*, 24. (vi) William Martin Leake, *Journal of A Tour in Asia Minor with Comperative Remarks on the Ancient and Modern Geography of That Country* (London: John Murray, 1824), 214, erişim tarihi 22 Şubat 2017, <http://books.google.com>. (vii) Semih Vural, *Mersin Halkevi Mersin Kültür Merkezi* (Ankara: Mutlu Son Yayınları, 2007), 34.

B. Önce Yoğurt Pazarı'nın kurulduğu görüşü

İlk yapıların kurulduğu mevki ile ilgili ikinci görüş, Mersin'de önce Yoğurt Pazarı'nın kurulduğu ve ardından da çevresinde ilk yapılaşmaların başladığı görüşüdür. Bu görüş Vural'ın şu ifadeleri¹² ile özetlenebilir: “Mehmet Ağa, 1829–1830 yıllarında... bir pazaryeri kurmayı düşünür. (...) Pazarın kuzey yönünde şimdiki Hastane/İstiklal Caddesi kavşağında, Mersin'in ilk evini... oğlu için yaptırdı. (...) Yoğurt Pazarı... kurulduğunda Mersin diye bir yer yoktu. Bu nedenle Yoğurt Pazarı zamanla kentin çekirdeğini oluşturdu. (...) Yoğurt Pazarı Mersin'in oluşumundaki ilk ve tek nokta sayılır.” Bu görüşle ilgili olarak şunlar söylenebilir:

Yoğurt Pazarı'nın kuruluşu ile ilgili bu görüşler, Mersin'in, az sayıda da olsa bazı huğların bulunduğu, ancak henüz yeterince gelişmemiş, doğru dürüst binası olmayan bir yerleşim yeri olduğu anlamında kullanılmış ise, doğru kabul edilebilir. Fakat, Yoğurt Pazarı'nın kurulmasından önce bu coğrafyada huğ dahil hiçbir yapı/tesis yoktu anlamında ise, bu görüş doğru görünmüyor. Üç nedenle: (i) Yukarıda da değinildiği gibi, 1809 yılında Mersin adlı bir yerleşim yerinden söz edenler olmuştur. (ii) Tülin Selvi Ünlü ve Tolga Ünlü'nün, Amerikalı şehir plancısı ve kent tarihçisi Lewis Mumford'a atfen belirttikleri gibi; “...[P]azarın kent içinde sabit bir yer kazanması için uzak yerlerle ilişki içinde olan tüccarların yüzünü güldürecek büyüklükte bir nüfus ve yerel işliklerdeki ürün fazlasının satışına olanak tanıyacak bir yerel üretkenlik(k) gerekli...”¹³ Bu tez, bu koşullardan hiç birini sağlamamaktadır. (iii) Fikri Mutlu, Mersin'in köy halinden söz ederken, Yoğurt Pazarı'nın bulunduğu yerin kışın su duran bir düzlük ve boşluk olduğunu belirtir.¹⁴

C. İlk kulübelerin Yumuktepe civarında kurulduğu görüşü

Mersin'de ilk kulübelerin kurulduğu mevki ile ilgili üçüncü görüş, Mersin Çayı'nın doğusunda, Yumuktepe civarı olduğu görüşüdür. (Mersin Çayı Yumuktepe'nin yakınından geçmektedir.) Vural bu görüşü şöyle ifade eder: “Zaman içinde kent dokusu, sahil boyunca geniş tabanlı bir üçgen içinde gelişti. Mersin'in Yumuktepe'den yavaş yavaş sahile indiği, Mersin Çayı'nın doğusundan güneşe yayılarak geliştiği kabul gören bir olgudur.”¹⁵ Bu görüş aşağıda belirtilen gerekçelerle akla uygun görünmektedir:

a) Mersin'e ilk gelenlerin geçimlerini esas olarak tarımdan sağlamış olmaları beklenir. Çünkü kendilerinden başka hiç kimsenin olmadığı bir alanda, ticaret ve zanaat gibi başkalarına hizmet sunmayı hedefleyen bir uğraş anlamlı değildir.

¹² (i) Vural, *Huğ'dan Gökdelene*, 31. (ii) Vural, *Pamuğun Çocuğu*, 70-71.

¹³ Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent-Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, çev. Gürol Koca, Tamer Tosun (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007), 93, aktaran, Tülin Selvi Ünlü ve Tolga Ünlü, *İstasyon'dan Fenere*, 158.

¹⁴ Fikri Mutlu, “Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu?” *İçel Mersin Halkevi Dergisi* 30 (1940): 5.

¹⁵ Vural, *Pamuğun Çocuğu*, 68.

Tarım için en uygun mevki de, bir su kaynağı yakınındaki verimli, tarıma elverişli (boş) arazinin olduğu mevkidir. Buna göre, Mersin'e ilk gelenlerin Mersin Çayı'na yakın verimli ve boş arazileri sahiplenip bu arazilerde huğlarını inşa edip "bahçecilik" yapmaya başlamış olmaları mümkündür. Yumuktepe ve civarının Neolitik Çağ'dan beri pek çok uygarlığa ev sahipliği yaptığı dikkate alınır, Vural'ın "Her eski kentin kuruluşunda önemli rol üstlenen bir akarsu, Mersin için de geçerlidir. Mersin Çayı, eski uygarlıklarda olduğu gibi, yeniden yapılanmada da etkin olmuştur."¹⁶ saptaması da anlamlı görünmektedir.

b) Mutlu, ilk gelişme yıllarından söz ederken, Mersin'in, Efrenk (Mersin) Çayı'nın şarkına dağılmış yavaş yavaş sahile inmiş ve sahil boyunca tekasüf etmiş (yoğunlaşmış) büyücek bir köy haline gelmiş olduğunu belirtmiş.¹⁷ Bu ifadeden, ilk huğların toplu halde bulunmadıkları, birbirlerine uzak olduğu; yani her bahçede/tarlada bir ya da birkaç huğ yapılmış olabileceği anlamı çıkabilmektedir. Bu varsayım da, Burckhardt'ın 1809 yılında Mersin'den söz ederken kullandığı "köyler topluluğu" ifadesini çağrıştırmaktadır. Ve bu betimleme, yazarın 1950'li yıllardaki Bahçe Mahallesi ile Mahmudiye Mahallesi'nin bir bölümünden hatırladığı manzaralarla uyumludur.

c) Mersin Köyü'nün, 1850'li yıllarda, sahildeki kumlukta ya da kumluğun hemen arkasında olmadığı, sahil ile köy arasında bir boşluk olduğu, Valilik ile Merkezi Hükümet arasında yapılan ve yukarıda sözü edilen yazışmalardaki anlamdan çıkarılabilmektedir. Yani Mersin Köyü'nün yayıldığı alan 1850'li yıllarda bile, sahildeki kumluktan uzakta, daha iç (Kuzey) kesimlerde imiş.

d) Oğuz, 1840'lı yıllarda Mersin adının en çok "Yumuk" mezrası ile birlikte anıldığını, önceleri Yumuk Mezrası adı "Tarsus Sancağı, Gökçeli Kazası'ndaki Yumuk Mezra'sındaki Mersin İskelesi'nde..." diye geçerken, daha sonraları "Mersin İskelesi'ndeki Yumuk Mezrası'nda" olarak kullanıldığını; buna göre, Mersin'in önceleri gerçekten bir yerleşim yerinden çok, bir mevki olarak bilinmekte olduğunu, belirtir.¹⁸ Bu da, ilk birkaç kulübenin Yumuktepe yakınında olduğu anlamına gelir.

e) 1870 yılı *Halep Vilayet Salnamesi*'ne göre, 1869 yılında Mersin'de "Şarkıyye" ve "Garbiyye" (Doğu ve Batı) adında iki mahalle bulunmaktaydı. Doğu ve batı nitelendirmeleri, bir referansa göre yapılabilir. Burada iki mahalle söz konusu olduğuna göre referansın, kuzey-güney doğrultusundaki bir eksen olması, bu eksenin de mevcut koşullarda bir yol olması anlamlı görünüyor. Bu yol, Mersin'in en eski şehir içi ana yolu olduğu tahmin edilen kuzey-güney doğrultusundaki Soğuksu Caddesi değilse, neresidir? Yani, Yumuktepe'den başlayıp o dönemdeki sahile kadar uzanan Soğuksu Caddesi'nin doğusunda kalan ve sonradan Mahmudiye ve Cami-i Şerif mahallelerinin olduğu alan Şarkıyye Mahallesi; batısında Mersin Çayı'na kadar uzanan ve sonradan Bahçe ve Kiremithane mahallelerinin olduğu alan da Garbiyye Mahallesi olarak tanımlanmış görünüyor. Bu

¹⁶ Vural, *Pamuğun Çocuğu*, 54.

¹⁷ Mutlu, "Mersin Şehri Nasıl", *İçel*, 30 (1940): 5.

¹⁸ Oğuz, *Tarsus Şer'iyye*, 17.

olasılık, “Mersin’in Yumuktepe’den yavaş yavaş sahile indiği, Mersin Çayı’nın doğusundan güneye yayılarak geliştiği” görüşü ile de uyumludur. Şarkıyye ve Garbiyye mahalleleri adlarını ne zamana kadar korudu, ne zaman bölündüler, bölündükten sonra hangi mahalleler ortaya çıktı? Araştırmaya değer. Bu vesile ile ilk kulübelerin Yumuktepe yakınlarından başka bir mevkide kurulmuş olabileceği anlamına gelebilecek şu görüşe de değinmekte yarar var: Tarsus Şer’iyye Sicilleri’nde, 1889 yılına kadar, yalnızca Cami-i Şerif ve Bağçe (Bahçe) mahallelerinin adları geçmekte imiş. İki de halen kullanılan bu isimlerden birincisi ilk kez 1881 yılında, ikincisi de ilk kez 1883 yılında kayıtlara geçmiştir.¹⁹ Buna dayanarak Cami-i Şerif Mahallesi’nin Mersin’de kurulan ilk mahalle olduğu belirtilmektedir.²⁰ Bu görüş gerçekte bağdaşmıyor. Çünkü, Şer’iyye sicilleri, yalnızca kadırlara intikal eden anlaşmazlıklara dair kayıtları içerir; herhangi bir vakası kadıya intikal etmemiş eski mahalle(ler) de olabilir.

Mersin tarihini konu edinen pek çok yayında, Mersin’in kuruluş ve ilk gelişme döneminde, ilk kulübelerin yapıldığı yer dahil “bölge”nin büyük ölçüde bataklık vb ile kaplı olduğu belirtilir. Bu görüşün de irdelenmesi gerekir.

IV. Mersin’de nereler bataklık idi?

Mersin’in kuruluş dönemini konu edinen nerede ise her yayında, 19. yüzyılın ilk yarısında, Mersin’in kurulduğu alanı ve yakın çevresini de kapsayan bir “bölge”nin büyük ölçüde bataklıklarla, sazlıklarla ve murt (mersin) bitkisi ile kaplı olduğu; bataklıkları Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa’nın, Çukurova’yı işgal altında tuttuğu 1832-1840 yılları arasında kanallar açarak kuruttuğu (ya da kurutmaya başladığı), kurutulan alanlar tarıma kazandırılarak pamuk ve diğer ürünlerin tarımına başlandığı ve böylece Mersin’in kaderinin değiştiği gibisinden görüşler belirtilmektedir.²¹ Yazılanların bazılarını bakılacak olursa, neredeyse, İbrahim Paşa Bölge’yi işgal etmeseydi bataklıklar kurutulamayacaktı; bataklıklar kurutulmasaydı iskâna ve tarıma uygun yeterli alan bulunamayacaktı ve bölge gelişemeyecekti. Bu görüşleri irdelemeye yönelik olarak söylenebilecekler şunlar olabilir:

a) Mersin’de ilk kulübelerin kurulduğu ve kentin 19. yüzyıl sonlarına kadar yayıldığı alanda ve/veya yakın çevresinde bataklık oluşumuna uygun jeomorfolojik koşullar var mı? Bilinebildiği kadarıyla yok görünüyor. Çünkü bu alanda ya da yakın çevresinde göl, lagün, delta ve/veya büyük bir ırmak; bir akarsu ya da

¹⁹ Oğuz, *Tarsus Şer’iyye*, 39-41.

²⁰ i) Tülin Selvi Ünlü, “19. Yüzyılda Mersin’in Kentsel Gelişimi” (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Mersin Ü. SBE 2007). (ii) Tolga Ünlü, “Mersin’in Mekânsal Biçimlenme Süreci ve Planlama Deneyimleri,” *Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Dergisi* 3 (2007): 426.

²¹ Örneğin; (i) Develi, *Dünden Bugüne 1836-1990*, 185. (ii) Selvi Ünlü, “19. yüzyılda Mersin’in”. (iii) Gündüz Artan, “Mersin ve Mersin’e Göçler (2),” *İçel Sanat Kulübü Aylık Bülteni* 60 (1997): 26. (iv) Vural, *Pamukun Çocuğu*, 45. (v) Yıldırım Akpınar, *Klıkya Korsanlarının İzinde Mersin Tarihi ve Gezgi Rehberi* (İstanbul: Ömür Matbaacılık, 2013) ? (vii) Mirza Turgut, *Buz Dağı Özel Mürza Turgut*, (Mersin: İçel Tv, 3 Ağustos 2014), erişim tarihi 25 Mart 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=bNWwUfm6Tnw>.

su taşkını güzergahı yakınında ve çevresine göre kayda değer büyüklükte bir çukur alan; yüzeye yakın su geçirmez bir jeolojik formasyon yok. Akarsu olarak, kışın yağışla birlikte suyu çoğalan ama taşması çok ender olan, yazın kuruyan, en azından kuruyacak duruma gelen hemen yakınındaki Mersin Çayı ile yaklaşık 10 km doğusundaki Deliçay var. Yağmur sularının/sellerin kuzeydeki yüksek yerlerden güneydeki denize doğru akarken hızının azaldığı/biriktiği küçük alanlı düzlükler vardır. Ancak bu düzlüklerde de sürekli bataklık oluşma olasılığı yoktur.

b) Mersin'e 19. yüzyılda gelen Avrupalı gezginlerden/araştırmacılardan, Mersin ve yakın çevresinde bataklık olduğunu belirteni var mı? Erişilebilen yayınlarda bu türden bir ifadeye rastlanmadı. Mısırlı İbrahim Paşa'nın ya da başka birilerinin Mersin ve yakın çevresinde bataklık kurduğunu belirten ciddi bir yayın var mı? Ona da rastlanmadı. Bu alanda, bataklık kurutmak amacıyla açılmış bir kanal ya da ağaçlandırılmış bir arazi var mı? Yok.

c) Bu durumda, pek çok yazarın kullandığı "Bölgenin büyük çoğunluğu bataklık idi." gibisinden ifadelerde "bölge" ile kastedilen alan, Mersin'in kurulduğu ve yakın çevresini kapsayan bir alan ise, bu tür ifadelerin gerçeği yansıttığı söylenemez. Ancak Çukurova Bölgesi kastediliyorsa gerçekte ilişkilendirilebilir. Çukurova'da bataklık oluşumuna uygun alanlar bolca var ama bölgenin büyük çoğunluğunun bataklık olduğu görüşü de abartılı bir görüştür. Adana-Tarsus alt yöresinin güney kesimlerinde, Tarsus (Berdan) Çayı ile Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin yatakları ve ağızları çevrelerindeki göl, lagün ve/veya delta bulunan alanlar, bataklık oluşumuna uygun sulak alanlardır. Nitekim bu yörelerde, geçmişte pek çok bataklığın bulunduğunu ve 19. yüzyılın ortalarından 1940'lı yıllara kadar bunlarla mücadele edildiğini belirten hayli yayın var. Toksöz, Çukurova'da arazi ıslahının Adana-Tarsus alt yöresinde ve 1870'li yıllarda başladığını belirtir.²² "Bölge" ile kastedilen alana Silifke yöresi de katılırsa, Bölge'deki bataklıklara Göksu Deltası'nı da dâhil etmek gerekecektir.

d) Mersin'in kurulduğu alana en yakın olan bataklıklar nerede idi? Bu bataklıkları kimler ne zaman kuruttu? Varlıkları Mersin'in gelişmesini engelleyebilecek, kurutulmaları da Mersin'in kaderini değiştirebilecek önemde miydi? Erişilebilen yayınlardan üçünde bu sorulara kısmen cevap oluşturabilecek bazı bilgiler var. (i) Toksöz, Adana Valisi Mehmet Takiyeddin'in girişimi ile Mersin-Tarsus arasında (1870'li yıllarda olmalı) bataklıklar kurutulduğunu belirtir.²³ (ii) Langlois, Kazanlı (Köyü) ile Tarsus Çayı ağızı arasında bir bataklık olduğundan söz ediyor.²⁴ (iii) Oğuz, Mersin ile Tarsus arasında bulunan, 34 bin ile 60 bin dönüm arasında olduğu tahmin edilen ve Sabuncuoğlu Hoca Hanna ile Frenkoğlu Agop'un kurduğu şirketin 1860'lı yılların ikinci yarısında kurutmuş olabileceği ima edilen bir bataklıktan söz eder. Bu bataklığın mevki açıkça belirtilmiyor.

²² Meltem Toksöz, *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region, The Ottoman Empire and its Heritage- Politics, Society and Economy, 1850-1908*, ed. Suraiya Faroqhi ve Halil İnalçık, C. 45, (Leiden & Boston: Brill, 2010), 136.

²³ Meltem Toksöz, "Bir Coğrafya, Bir Ürün," 101.

²⁴ Langlois, *Eski Kilikya*, 33.

Mevkii ile ilgili tek ipucu bataklığın olduğu yerden demiryolunun geçeceği bilgisidir.²⁵ Mersin'e bir sonraki en yakın bataklık da, Tarsus Çayı'nın ağzında bir zamanlar bulunan, Tarsus Çayı'nın taşıdığı alüvyonlarla zaman içinde dolan Regma Gölü alanında oluşmuş, 1939 yılında okalıptüs ağaçları ekilerek kurutulmaya başlanmış olan Karabucak (Aynaz) bataklığı idi.²⁶

İhtiyatla da olsa belirtmek gerekir ki; tersi kanıtlanana kadar, Mersin'in kurulduğu yere en yakın bataklık oldukları kabul edilmesi gereken bu bataklıkların varlıklarının ya da kurutulmalarının Mersin'in gelişmesini olumsuz ya da olumlu etkilemiş olma olasılıkları yoktur. Nitekim Mersin ve Çukurova Bölgesi bu bataklıklar kurutulmaya başlamazdan önce gelişmeye başlamıştı.

g) Mısırlı İbrahim Paşa'nın Bölge'deki bataklıkları kuruttuğu görüşlerine gelinecek olursa... Erişilebilen kaynaklarda, İbrahim Paşa'nın yalnızca bir yerdeki bataklığı kuruttuğu bilgisine rastlandı. O yer de, İskenderun'da küçük bir göl imiş. Ancak o gölün kurutulmasıyla da kesin sonuç alınamamış. Çünkü daha sonra su kanallarının doldurulmasına izin verildiği için sorun nüksetmiş, kurutulmuş alanda yeniden bataklık oluşmuş.²⁷

V. Mersin'in ilk sakinleri ve adının kaynağı

Mersin tarihini konu edinen yayınlarda, ilk sakinlerinin kimler olduğu belirtilirken genellikle, Mersin bir liman kentine dönüşüp cazibe merkezi olmaya başladıktan, yani kabaca 1830'lu yıllar sonrasındaki on yıllarla ifade edilen uzunca bir süreçte Mersin'e gelip yerleşenlerden söz edilmektedir. Göçlerle var olan ve büyüyen Mersin'e böylesi uzun bir süreçte gelenler de haliyle saymakla bitirilebilecek gibi değil: Yakın ya da uzak köy, kasaba ve kentlerden gelenler; Suriye'den, Lübnan'dan, Mısır'dan, Kıbrıs'tan, Rodos'tan, Girit'ten, bazı Avrupa ülkelerinden, Balkanlar'dan, Kafkasya'dan gelenler; Sünniler, Aleviler, Katolikler, Ortodokslar, Marunîler, Yahudiler; Türkmenler, Araplar, Rumlar, Kürtler, Ermeniler, Çerkezler; bulunduğu topraklardaki sıkıntılardan kaçanlar, ekmek parası peşinde koşanlar, tarım işçileri, zanaatkârlar, kamu görevlileri, yabancı ülke temsilcileri, yerli-yabancı tacirler ve bunların temsilcileri, istihbaratçılar/ajanlar... Ancak bu yazıda odaklanılan 1830'lu yıllar öncesindeki sakinlerinin kimler olduğu hususudur. Ve bir de Mersin adının nereden geldiği. Bu iki konu, en azından öne sürülen görüşler/tezler açısından birbiri ile ilişkili görüldüğü için, birlikte ele alınmasında yarar vardır.

²⁵ Oğuz, *Tarsus Şer'iyye*, 62-64.

²⁶ Sevda Polat, Osman Polat, Sedat Tüfekçi, "Rhegma Gölü'nden Bataklığa, Bataklıktan Okalıptüs Ormanlarına Dönüşümün Ekolojik Öyküsü," (Ekoloji 2011 Sempozyumu'nda sunulan bildiri, 5-7 Mayıs 2011, Düzce.)

²⁷ (i) Barker, *Cilicia*, 114. (ii) Ehud R. Toledano, "Where Have all the Egyptian Fallahin Gone to? Labor in Mersin and Çukurova (Second Half of the Nineteenth Century)", (19. Yüzyılda Mersin ve Akdeniz Dünyası Kolokyumu'nda sunulan bildiri, 18-20 Nisan 2002, Mersin.)

Mersin'in ilk sakinlerinin kimler olduğuna ve adının kaynağına ilişkin var olan görüşler şunlardır: (i) İlk sakinleri Rumlardır, adı da Rumca kökenli mersin (murt) bitkisinden gelmektedir. (ii) İlk sakinleri Evliya Çelebi'nin "Seyahatname" adlı eserinde sözünü ettiği Mersinoğlu Köyü'nden olanlardır ve adı da bu köyün adından gelmektedir. (iii) İlk sakinleri Hristiyanlardır. (iv) İlk sakinleri Levantenlerdir. (v) İlk sakinleri Mersin şehrinin olduğu yerde/yakınlarında eskiden var olan Mersinlioğlu adlı bir Türkmen oymağı ya da Türkistan'dan gelen Mersinli adlı bir aşiret mensuplarıdır ve adı da bu oymaktan/aşiretten gelmektedir. (vi) İlk sakinleri Mersin'e yakın dağlık yörelerden gelen aşiretlerle, civar kasabalardan gelen kişilerdir. (vii) Adı Kıbrıs kralının kızı Myrna'dan gelmektedir.²⁸

Adının Kıbrıs kralının kızı Myrna'dan geldiği görüşü bir efsanedir. Bu nedenle bu yazıda bu görüş üzerinde durulmayacak, diğer görüşler irdelenecek ve ilk sakinlerine ilişkin daha önce hiçbir yerde nedense söz edilmemiş bir başka olasılığa, bir başka teze dikkat çekilecektir.

A. İlk sakinlerinin Hristiyanlar, Rumlar ya da Levantenler olduğu görüşü

Mersin'in ilk sakinlerinin Hristiyanlar ya da Rumlar olduğu görüşü yazarlarımızın en fazla itibar ettiği görüşlerdendir. Oğuz bu durumu şöyle özetler: "Çeşitli yerlerde zaten Mersin'e ilk gelen kişilerin veya ailelerin, aslında Hristiyanlar olduğu söylenmektedir. Demirtaş, Mersin'e ilk olarak yerleşenlerin Adalar ve Kapadokya'dan gelen Rum Ortodokslar olduğunu söyler. Yine Demirtaş'a göre, Suriye ve Lübnan'dan gelen ve ticaretle uğraşan Arap Ortodokslar da, Mersin'e ilk yerleşenler arasında sayılır. Develi de bu görüşü paylaşanlardan birisidir ve ona göre de ilk sakinler, Kapadokya'dan gelen Ortodoks Rumlardır."²⁹

Evangalia Balta, Mersin'i Kapadokya ve Yunan adalarından gelen Rumların 1842'de kurduğunu, Yunan literatüründen okuduğunu belirtir.³⁰ Vural da, 1836'lardan itibaren bölgeye yerleşen Levanten Avrupalı tüccarların, yeni bir yerleşim merkezi olarak Mersin'i kurduklarını; Toksöz ise, göçmen tüccarların Mersin'i var ettiğini ve Mersin'in, 1850 sonrasında 30 yıl gibi kısa bir sürede,

²⁸ (i) Şinasi Develi, "Mersin Adı Üzerine Bir İnceleme," *İçel Sanat Kulübü Aylık Bülteni* 49-50 (1996): 14. (ii) Uğur, *İçel Tarihi*, cilt 2, 18. (iii) Vural, *Huğ'dan Gökdelene*, 60. (iv) Ejder Okumuş, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Mersin," *TYB Akademi* 2 (2011): 86, erişim tarihi 25 Ocak 2017, https://www.academia.edu/6940728/Evliya_çelebi. (v) Develi, *Dünden Bugüne 1836-1990*, 56-57. (vi) Çıplak, *İçel Tarihi*, 277-278. (vii) Ali Demirtaş, *İçel İli Yakın Çevre İncelemeleri* (Ankara: 1991), 81, 83.

²⁹ Oğuz, *Tarsus Şer'iyye*, 28, 70-71, atıfta bulunduğu kaynaklar: (i) Demirtaş, *İçel İli*, 90. (ii) Develi, *Dünden Bugüne, 1836-1990*, 54. (iii) Şerife Yorulmaz, "Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim Tebaanın Mersin Ekonomisindeki Yeri," *Sırtı Dağ Yüzyü Deniz: Mersin*, ed. Filiz Özdem. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 318-319. (iv) Hanri Leylek, *Mersin Katolik Kilisesi-1853, 150. Yıl* (Mersin: 2005), 5.

³⁰ Evangalia Balta, "The Greek Orthodox Community of Mersina (mid-19th Century-1921)." (19. Yüzyılda Mersin ve Akdeniz Dünyası Kolokyumu'nda sunulan bildiri, 18-20 Nisan 2002, Mersin.

İmparatorluğun Beyrut, Suriye, İç Anadolu, Kıbrıs ve Ege adaları gibi çok çeşitli yerlerinden gelen göçmenlerle kurulduğunu belirtir.³¹ Bu görüşlerle ilgili olarak söylenebilecekler şunlar olabilir:

a) Bu görüşlerle ilgili hiçbir somut kanıt sunulmamakta, tezler, tevatürlere ya da yakıştırımlara dayandırılmaktadır.

b) Rumların Çukurova'daki/Kilikya'daki geçmişleri çok eskidir. 19. yüzyıl başlarında Mersin ve çevresini gezen Avrupalı araştırmacıların/gezginlerin notlarını içeren yayınlarda, bu yörede o dönemlerde de Rumların yaşadıklarına dair bilgiler var. Ama bunların hiç birinde Mersin denilen mevkide yaşayanların Rum olduğunu belirten tek bir ifade bile yok. En azından rastlanılmadı. Aslında o dönemdeki sakinlerin etnik kimliklerine ya da dillerine ilişkin hiçbir bilgi verilmemiştir. Oysa Mersin'i Rumlar kurmuş olsaydı, bir başka ifade ile ilk zamanlarında Mersin'de yaşayanlar Rumlar olsaydı, bu durum hem çevre köylerdeki insanların Mersin'i niteleme biçimine yansır, hem de herhangi bir konudaki normal dışı durumları belirten Avrupalı gezginlerden/araştırmacılardan en azından biri bunu yazardı. Demek istenileni bazı örneklerle biraz daha açmakta yarar var: (i) Burckhardt, 1809 yılındaki gözlemlerini anlatırken, bir Türkmen aşiretinin başı olan bir ağanın 25 köyü olduğunu, bunlardan gelirleri (vergileri?) toplamak için görevlendirilen yöneticilerin (*chiefs*) çoğunun Rum olduğunu belirtir.³² (ii) Beaufort, yöreye ilişkin 1812 yılındaki gözlemlerini aktarırken, ırmağın (Mersin Çayı'nın) karşılıklı kıyılarında iki köy olduğunu, bunlardan biri olan Karahisar'da Türklerin, diğerinde Rumların oturduğunu ve buraya Gavurköy dendiğini belirtir.³³ (iii) Bugünkü adıyla Osmaniye Mahallesi olan mevkide, geçmişte Rumların yaşadığı ve köyün adının "Hıristiyan köyü" olduğu söylenir, yazılır. Mersin'de 19. yüzyıl başlarında yaşayanlar Rumlar olsaydı, büyük bir olasılıkla Burckhardt da Beaufort da bundan söz eder ve Mersin'in de çevre köylerdeki gibi Gavur Köyü, Hıristiyan Köyü ya da Rum Köyü gibi bir adla anıldığını belirtirlerdi.

c) Mersin'e ilk yerleşenler Rumlar ise, Mersin'in ilk kurulduğu yerde geçmişte Rumların yaşadığına dair kanıtların/ıpuçlarının olması beklenir. Tapu sicil muhafızlığı/müdürlüğü, Belediye, Ticaret ve Sanayi Odası gibi önemli kurumlardaki eski dönemlere ilişkin belgeler yok edildiğine göre, kanıtlar/ıpuçları ne olabilir? Onlardan kalan ibadet yeri, okul, onları hatırlayan ya da onlara ilişkin anıları dinleyen birileri olabilir. Yapıların mimarisi, kullanılan malzemeleri olabilir. Ya da, Rumlar buraları 1924 nüfus mübadelesi ile terk ettikten sonra onlara ait taşınmazları devralanlarla ya da onların varisleriyle ilgili bilgiler olabilir. Mersin Çayı'nın doğusunda, Yumuktepe civarında 19'ncü yüzyıl başlarında, Rumların yaşadığına dair herhangi bir kanıt/ıpuçu var mı? Yok. Olsaydı, konu bunca yıl tartışılmazdı. Ancak kentin başka yerlerinde Rumlardan kalan yapılar olduğu

³¹ (i) Vural, *Pamuğun Çocuğu*, 76-77. (ii) Vural, Mersin'e Dair," 6; (iii) Toksöz, *Nomads*, 88. (iv) Toksöz, *Bir Coğrafya, Bir Ürün*," 99.

³² Buckhardt, *Travels in Nubia*, xv.

³³ Beaufort, *Karamanya*, 263.

bilinir. Ayrıca, “Osmanlı toplumunda Müslümanlar genelde tarım ve zanaat işlerine, gayrimüslimler ise ticarete ve zanaata yönelmiş durumdaydılar.”³⁴ Bu genel görüşü Develi Mersin pratiğinde şu gözlemi ile doğrulamaktadır: “Arap Ortodokslar, Marunî ve Katolikler daha çok Suriye, Lübnan ve Mısır’dan gelmişlerdir. Gerek Rumlar ve gerekse Arap ülkelerinden gelenler daha ziyade ticaretle işigal eden kişilerdir.”³⁵

d) Yukarıda belirtilen görüşlerin benzeri, Mersin’e ilk gelenlerin Hristiyanlar, Levantenler ya da tüccarlar olduğu görüşleri için de söylenebilir. Ayrıca, ilk gelenlerin Levantenler ya da tüccarlar olduğu görüşü mantıksal açıdan da mümkün görünmüyor. Hiç kimsenin yaşamadığı, henüz bir iskelenin, bir insanın bile bulunmadığı bir coğrafyaya, ana uğraşları iç ve dış ticaret olan Levantenler ya da tüccarlar niye gelsin? Mersin’i kuranlar olarak nitelenen bu kesimler, Mersin’e iskele yapıldıktan sonra gelenlerdir. Nitekim Vural’ın Levantenlerin 1836 yılından itibaren bölgeye yerleştiğini, Toksöz’ün de Mersin’in 1850 sonrasında gelen göçmenlerle kurulduğunu yazdıkları yukarıda belirtilmişti.

B. Adının mersin bitkisinden geldiği görüşü

Mersin kenti adının, “mersin” olarak da bilinen murt bitkisinden geldiği, bunun nedeni olarak da kentin kurulduğu yerde murt bitkisinin bol olduğu görüşü bazı yazarlarımızın savunduğu bir görüştür.³⁶ Bu görüşle ilgili olarak söylenebilecekler şunlar olabilir:

a) *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük*, “mersin” sözcüğünün bitki biliminde Rumca kökenli bir isim olduğunu belirtip tanımını şöyle yapar: “Mersingillerden, Güney ve Batı Anadolu dağlarında yetişen (...) meyvesi murt adıyla bilinen, (...) bir ağaç, mersin ağacı, sazrak (Myrtus communis).” Buradan ağacına mersin, meyvesine murt dendiği anlamı çıksa da bu yazıda, diğer bazı kaynaklardaki gibi, hem ağacı hem de meyvesi için murt ya da mersin adı kullanılacaktır. Aynı sözlüğe göre de “murt” sözcüğü dilimize Farsçadan geçmiş. Farsçası “mürd”. Rumca karşılığının “mirsini” olarak telaffuz edildiği belirtilen bu bitki için kullanılan mersin adı, dilimize ne zaman yerleşmiştir? Bilgi yok.

b) Mersin kenti adının, mersin (murt) bitkisinden geldiği görüşünü, Tarsus’ta 8 yıl (1838-1846) görev yapmış olan İngiliz Doğubilimci W. Burckhardt Barker ile 1850’li yıllarda Bölge’yi gezen Victor Langlois de kitaplarında belirtmektedir.³⁷ Bu yazarlar da yöreyi 1816’da gezen Charles Leonard Irby ve James Mangles de murt ağacının Bölge’de çokça görüldüğünden söz etmektedir. Ayrıca bu görüş, 1880 tarihli *Adana Vilayet Salnamesi*’nde de yer almaktadır. Anılan Salname’de geçen ilgili ifade şöyledir: “Derununda ormanlık, mersin ağaçlarından ibaret bulunduğu cihetle kasabayı mezkureye [Mersin] tesmiye

³⁴ Yorulmaz, “Yabancı Tüccar,” 317, aktaran Oğuz, *Tarsus Şer’iye*, 70.

³⁵ Develi, *Dünden Bugüne 1836-1990*, 56.

³⁶ Develi, “Mersin’e Dair,” 8.

³⁷ i) Barker, *Cilicia*, 116. (ii) Langlois, *Eski Kilikya*, 31.

olunmuştur.”³⁸ Yani, iç kesimlerindeki ormanlık mersin ağaçlarından ibaret olduğu için, adı geçen kasabaya (Mersin) ismi verilmiştir, deniyor.

c) Yumuktepe civarında ve yakın çevresinde, 19. yüzyıl başlarında murt bitkisi bol muydu? Bol olmaması, hatta hiç yetişmemiş olması beklenir. Çünkü murt bitkisi kurak yerlerde yetişen, ortamdaki yetersiz sudan olabildiğince yararlanmaya uyarlanmış derin köklü bitkilerdendir.³⁹ Yumuktepe civarı kurak değildir. Mersin Çayı'nın hemen yakınındadır. TDK Sözlüklerinde de murtun dağlarda yetiştiğinden söz edilmektedir. Ayrıca; (i) Baker 19. yüzyıl ortalarında Kilikya'daki bitki örtüsünden söz ederken, murt dahil maki bitkilerinin alçak tepelerde bulunduğunu belirtir.⁴⁰ (ii) Anılan Salnamede murt ağaçlarının iç kesimlerdeki ormanlıkta bulunduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla, “kurulduğu yerde” murt bitkisi çok olduğu için bu yerleşim yerine Mersin adının verilmiş olduğu görüşünün sorunlu bir görüş olduğu düşünülmektedir.

d) Yukarda da belirtildiği gibi Oğuz, Mersin'in önceleri bir yerleşim yerinden çok, bir mevki olarak bilinmekte olduğunu belirtir. Beaufort da, bu adı yerli halkın verdiğini belirtiyor.⁴¹ Akla uygun. Ancak yine de akla pek çok soru geliyor: Yerli halk derken kim kast ediliyor? O mevkie gelip yerleşenler mi, yoksa çevrede bir başka yerde/köyde yaşamakta olanlar mı? O mevkie bu ad ilk kulübeler yapıldıktan sonra mı verildi, yoksa daha öncesinde de çevredekilere o mevkie zaten Mersin olarak anmakta mı idi? İkinci olasılık geçerli ise, o mevki ne zamandan beri Mersin olarak anılıyordu?

f) Murt bitkisi Akdeniz kıyısında, güneşli ve kurak alanlardaki makiler arasında kendiliğinden yetişen bir ağaçtır. Yani yöreye özgü değildir; Güney ve Batı Anadolu'da hatta Akdeniz'e kıyısı olan diğer ülkelerde de yetişebilmektedir. Yöreye özgü olmayan, başka yerlerde de bolca bulunabilen, ama kentin kurulduğu yerde yetişmeyen, yetiştiği yerlerde de tek bitki türü olarak değil maki vejetasyonunun diğer elementleri ile bir arada bulunan bu bitkinin adı, Mersin'in kurulduğu mevkie neden verilmiş olabilir?

g) Mersin kentinde bu bitki için hep murt adı kullanılmıştır. Meyvesi çarşı-pazarda murt adıyla, dalları dini bayram günlerinde mezarlık girişinde murt dalı adıyla satılır. Arapça kökenli “hambeles” adını da Mersin'de, özellikle Arap kökenli ailelerin eski kuşak mensupları kullanırdı. Ama yurt genelinde kullanılan mersin adı Mersin kentinde, bilinebildiği kadarıyla, kullanılmazdı. En azından yaygın biçimde kullanılmazdı. Buna göre, Mersinlilerde, kent adı için Rumcadan uyarlananın, bitki/meyve adı için Farsça kökenlisinin kullanımı yerleşmiş görünüyor. Neden?

³⁸ Mehmet Mutku ve Ömer Mutku (çev.), *Adana Vilayet Salnamesi 1296 (1880)*, (Mersin: Mersin TSO, 1986), 5, erişim tarihi 11 Temmuz 2017:

https://issuu.com/mersintso/docs/adana_vilayet_salnamesi_-_1296__188.

³⁹ (i) Şefik Maya ve Mustafa Öztürk, “Mersin Kentine Adını Veren Mersin (Murt) Bitkisi”, Vural, *Pamukün Çocuğu*, 40-44. (ii) Erişim tarihi 5 Ekim 2016:

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Maki>.

⁴⁰ Barker, *Cilicia*, 122.

⁴¹ Beaufort, *Karamanya*, 263.

Bu sorular, elbette cevapları kolay bulunamayacak sorulardır. Ancak kent tarihinin sağlıklı biçimde açıklığa kavuşturulması açısından, sorulması gereken sorulardır. Bu konudaki son soru da, yazının konusu ile doğrudan ilgili olmakla birlikte, şu olsun: Mersin adının mersin bitkisinden geliyor olması, olasılığı en yüksek görüş olduğu halde, neden yıllardır kent içinde numunelik kabilinden de olsa, park, kavşak vb gibi birkaç yerde, bu bitkiden bulundurulmaz? Mersin içinde yetişmesinin/yaşamasının koşulları bulunmadığı için mi? Bu koşullar bir biçimde sağlanamaz mı?

C. İlk sakinlerinin Mersinoğlu / Mersinlioğlu / Mersinli adlı köy/aşiret/oymak mensupları olduğu ve adının da bunlardan geldiği görüşleri

İlk sakinlerinin ve adının Mersinoğlu Köy'ünden geldiği görüşünü savunanların dayanağı, Evliya Çelebi'nin Seyahatname adlı eserinde bu yörede Mersinoğlu adlı bir Türkmen köyünden söz etmiş olmasıdır. Bunların bir kısmına göre, Mersinoğlu Köyü'ndekilerin tamamı ya da bir kısmı, köylerini terk edip ovaya, Mersin'in kurulduğu mevkie yerleşti ve Mersin'in çekirdeğini oluşturdu. Yerleştikleri yere de Mersin adını verdiler. Bir kısmı ise, bu köyün yerine ilişkin farklı yakıştırmalar yapmış: "Günümüz Mersin kentinin merkez alanında" denmiş, "Yumuk Tepe'nin ve Mersin Çayı'nın garp tarafında (Yeniköy) denen yerlerde" denmiş, "Mersin yakınlarında" denmiş, Camili ya da Üseli (Karaisalı) Köyü olabileceği belirtilmiştir.⁴²

Bu görüşü irdelemeye başlamadan önce, Evliya Çelebi'nin bu yöreye dair notlarında neler yazmış olduğuna bakmakta yarar var. Evliya Çelebi, Mersin ve çevresine dört veya beş kez gelmiş.⁴³ Toplam 10 ciltlik *Seyahatname* adlı yapıtının 9. cildinde Mersinoğlu Köyü'nden söz etmiş. Bu notları, 1671 yılındaki gelişine ait. Buna dayanarak bazı yazarlar, kentnin kuruluş zamanını 1671 yılı olarak kabul etmekte. Evliya Çelebi'nin Silifke tarafından gelip Adana tarafına giderken Alata Çayı ile Tarsus arasında rastladığı köy ve akarsu isimleri, iki nokta arasındaki yolculuk süreleri ve bazı açıklamaları, *Seyahatname*'de şöyle sıralanmış (Anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla makale yazarı, dile çok müdahale etmeden, alıntılanan bölümde sadeleştirme yapmış, bazı sözcükleri Türkçeleştirmiş ve paranterz içinde bazı açıklamalar eklemiştir (karye: köy)):⁴⁴

⁴² (i) Çıplak, *İçel Tarihi*, 277-278. (ii) Demirtaş, *İçel İli*, 81 ve 83. (iii) Fikri Mutlu, "Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu?," *İçel Mersin Halkevi Dergisi* 29 (1940): 7. (iv) Toroğlu ve diğerleri, *Kurtuluş Savaşında*, 13. (v) Vural, *Pamuğun Çocuğu*, 58. (vi) Develi, *Dünden Bugüne 1836-1990*, 59-60. (Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke'de bu kaynağa atıfta bulunmuş, "Modernleşmenin Doğurduğu Kent: Mersin", Filiz Özdem (haz.), *Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin* (İstanbul: YK Yayınları, 2004, 70.) (vii) İbrahim Bozkurt, *Tanzimattan Günümüze Mersin Tarihi (1847-1928)*, (Mersin: Mersin Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2012), 27. (viii) Okumuş, "Evliya Çelebi seyahatnamesinde," 87.

⁴³ Okumuş, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde*, 84.

⁴⁴ Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Robert Dankof, (haz.), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (İstanbul: YKY, 1. Baskı, 2005), 165-166.

“Nehr-i Al Ata [Alata/Sorgun Çayı]. Karye-i Erdemoğlu. Ondan yine Doğuya bir saat gidüp Nehr-i Bulur. Bu nehrin yakınında Karye-i Hacı Alâeddinoğlu. Ona yakın Nehr-i Gerendiz. Adı geçen nehre yakın dağ eteğinde bâğ u bâğçeli Karye-i Mersinoğlu: Yetmiş evli bir Türkmân köyüdür. Yine Doğuya 3 saat gidüp Nehr-i Mah Kulaç. Yine Doğuya 2 saat gidüp Nehr-i Pambulis [Pompeipolis/Mezitli Deresi olmalı]. Karye-i Mezidoğlu (Mezitli Köyü). Ondan yine Doğuya 2 saat gidüp Nehr-i Yumuk [Mersin Çayı olmalı]. Yakınında Karye-i Kara İsaöğlu: Yetmiş evli Türkmân köyüdür [Karaisalı Köyü olmalı]. Evsâf-ı kal'a-i Tırmır [Tırmıl Tepe Höyüğü olmalı]. Ondan Doğuya 4 saat gidüp Evsâf-ı kal'a-i kadım Tarsûs.”

Yanlış değerlendirmeleri önlemek için, Evliya Çelebi'nin notlarında yalnızca görece büyük akarsulardan söz ettiği de belirtilmeli. Bu görüş ile ilgili söylenebilecekler şunlar olabilir:

a) Alata Çayı Mersin Çayı'nın yaklaşık olarak 34 km batısındadır. Alata Çayı ile Mersin Çayı arasında olup, Evliya Çelebi'ye göre Alata Çayı'na yaklaşık 1 saat ve Mersin Çayı'na yaklaşık 7 saat mesafedeki Mersinoğlu Köyü'nün, ki bu bilgilere göre, Arpaçbaşı/Kargıpınarı yakınlarında, dağ eteğinde bir yerde olmalı, günümüz Mersin kentinin merkez alanında kurulmuş bir köy olabileceği, ya da artık Akdeniz ve Toroslar ilçelerinin mahalleleri olmuş, kent merkezinin hemen kuzeyinde, yaklaşık 16 km uzaklıktaki Camili Köyü ya da yaklaşık 7 km uzaklıktaki Karaisalı Köyü olabileceği neye dayanılarak söylenebiliyor? Kaldı ki, Karaisalı Köyü'nden de ayrıca söz etmektedir Evliya Çelebi.

b) Kentin ilk sakinleri Mersinoğlu Köyü'nden gelenler olsaydı, kentin kurulduğu yerde onların torunlarının izleri olurdu. Geçmişte bu mevkie yerleşmiş olanlardan ya da Mersin'in herhangi bir mevkiinde atası Mersinoğlu Köyü'nden olanlar var mı? Olsaydı, şimdiye kadar çıkar ve konu hiç tartışılmazdı. Olsaydı, bunlardan en azından bir aile, Soyadı Kanunu 1934 yılında yürürlüğe girdiğinde, Mersinoğlu ya da bunu çağrıştıracak bir soyadı seçip Mersin kentini kurma onurunu soyadına yansıtmak istemez miydi? Mersin'de, Mersinoğlu ya da bunu çağrıştıracak bir soyadına sahip bir aile var mı? Bilindiği kadarıyla yok. İnternetteki aramalarda böylesi soyadları bulundu ama bunların Mersin ile ilgisi görülmedi.

c) Mersin, yerleşim yeri ismi olarak yalnızca Mersin kentinde kullanılmıyor. Örneğin Ordu-Perşembe, Trabzon-Akçaabat ilçelerinde Mersin köyleri var. İzmir'de Mersinli Mahallesi var. Bunların adları da mı Mersinoğlu Köyü ile ilişkilendirilmeli? Peki Mersinoğlu Köyü adını nereden almıştır?

d) Yukarıda söylenenler, kent adının Mersinlioğlu adlı bir Türkmen oymağından ya da Türkistan kökenli Mersinli aşiretinden geldiği; ilk sakinlerinin bu oymak/aşiret mensupları ya da Mersin'e yakın dağlık yörelerden gelen aşiretlerle, civar kasabalardan gelen kişiler olduğu görüşleri için de geçerlidir. Bu görüşlere dair hiçbir inandırıcı kanıt sunulamamaktadır.

D. Yeni bir tez

Mersin'i kuranlar Rumlar, Hıristiyanlar, Levantenler, tüccarlar olmadığına, Mersinoğlu, Mersinlioğlu ya da Mersinli adlı köy/aşiret/oymak mensupları olmadığına, Mersin'e yakın dağlık yörelerden gelen aşiretlerle, civar kasabalardan gelen kişiler olmadığına göre, kimler olabilir? Bu soruya cevap verebilmek için bazı göstergelere başvurmak gerekecektir. Önerilebilecek göstergeler ile bu göstergelere dair bazı bilgiler şunlar olabilir:

a) Mersin'in ilk sakinlerinin kimler olabileceğine ilişkin en önemli göstergelerden biri, kuruluş yıllarına en yakın dönemlerdeki demografik veriler olabilir. Osmanlı'da ilki 1831 yılında yapılan resmi nitelikteki nüfus sayımları çeşitli zaafaları nedeniyle bu amaca hizmet edememektedir. Resmi nüfus sayımlarında amaca hizmet edebilecek en önemli bilgi, yörede Müslüman nüfusun Müslüman olmayan (Hıristiyan) nüfustan hep daha fazla olduğu bilgisidir. Bu nedenle burada resmi olmayan demografik bilgilere itibar edilecektir. Aşağıdakiler, erişilebilen yayınlarda bulunabilen amaca hizmet edebilecek en eski demografik bilgilerdir. (i) Habeeb Risk Allah Efendi, 1839 yılında geldiği Mersin'den söz ederken, sıtmalı, pireli Fellahların yaşadığı, yaklaşık elli kulübeden oluşan küçük bir köy olduğunu da belirtmiş.⁴⁵ (ii) Et-Tavil, Çukurova'daki İbrahim Paşa işgalinin son bulup askerlerin geri döndüğü günlerle (1840 yılı) ilgili olarak şu bilgiyi de vermiş: “Mısır askerleri dönüş sırasında bir süre Akdeniz kıyılarında konakladılar. Bu amaçla sahile bir belde kuruldu, burası halkının çoğunluğu Alevi olan Mersin'di.”⁴⁶ (iii) Mersin Katolik Kilisesi tarihçesine göre, Peder Giuseppe 1844 yılında İtalya'daki sorumlulara gönderdiği mektupta; Mersin'in, bin nüfuslu ve bunlardan beşinin Katolik olduğu, balıkçıların ve çiftçilerin yaşadığı bir köy olduğunu belirtmiş. Aynı tarihçeye göre, 1854-58 yılları arasında Mersin'in nüfusu 2.000 küsurdu, Hıristiyan nüfusu da şöyleydi: 50 Latin Katolik, 40 Marunî, 8 Kildani. Ermeniler de dâhil olmak üzere 300 Rum Ortodoks bulunmaktaydı.⁴⁷ (iv) Davis, 1875 yılında geldiği ve dört gün (17-20 Nisan) kaldığı Mersin ile ilgili olarak yazdığı gezi notlarında, Türkçesi şu olabilecek ifadelerle de yer vermiş:⁴⁸

“Bu bölgelerdeki limanlarda görmeye alışıldığı gibi, Rumlar -enerjik, girişimci ve çoğu zengin oldukları için- ve Suriyeli Hıristiyanlar, başlıca (en önemli) sakinleridir. Safkan Avrupalı yerleşikler sayıca çok az. (...) Nüfusun büyük bir kısmı Kuzey Suriyeli Hıristiyanlardan ya da burada “fellah” olarak adlandırılan ve pek de ortodoks Müslümanlar olmayan Nusayrı Dağı halkından oluşmaktadır. Devlet görevlileri dışında çok az Türk bulunmaktadır Mersin'de; nerede ise ilin bütün taşımacılığı develerle yapılmakta ve deveçiler her durumda Türkler olduğu için gelip geçici Türk nüfus büyüktür.”

⁴⁵ Habeeb Risk Allah Efendi, *The Thisle and the Cedar of Lebanon*, Second Edition, (London: Wertheimer and Co.,1854), 61-62, erişim tarihi 14 Kasım 2016, <http://books.google.com/>.

⁴⁶ Et-Tavil, *Arap Alevileri Tarihi*, 254.

⁴⁷ Mersin Katolik Kilisesi, “Tarihçe,” erişim tarihi 9 Kasım 2016: http://www.mersinkilisesi.com/en/?page_id=108.

⁴⁸ Davis, *Life in Asiatic Turkey*, 12-13.

Kitabın bu bölümü aktarılan hemen her Türkçe yayında, Fellah olarak adlandırılan grupla ilgili ifadeler nedense(!) yer verilmemektedir. (vi) Sözü edilen *Adana Vilayet Salnamesi*'nde şu cümle de yer almaktadır: “Ve kaza-i mezkurenin havi olduğu kaffe-i kara ahalişi fellahat ve ziraatle meşguldürler.”⁴⁹ Yani, adı geçen kazanın ihtiva ettiği kara ahalisinin hepsi fellahlardır ve ziraatla uğraşırlar. Mersin tarihini konu edinen yayınlarda, hatta “Demografik ve Etnik Yapı” başlıklı bir bölümü de bulunan “Salnamelerde Mersin” konulu bir yüksek lisans tezinde bile yine nedense(!) bu cümleden söz edildiğine de rastlanmamıştır.⁵⁰

b) İlk sakinlerinin kimler olabileceğini belirlemede yardımcı olabilecek bir başka gösterge de, Mersin'deki farklı inançlara sahip gruplara (cemaatlere) ait dini yapıların inşa tarihleri ve kent içindeki mevkileri olabilir. Çünkü genellikle olduğu gibi ilk gelişme dönemi Mersin'inde de, aynı inanç/etnik gruptan olanlar bir arada yaşamış ve ibadet yerleri de, bunların yoğunlaştıkları mevkilerde inşa edilmiştir. Bu konulardaki bazı bilgiler de şöyledir:⁵¹ (i) Mersin'deki ilk mescit, cami ve kilisenin yapılış tarihlerine ve yerlerine ilişkin bilgiler yeterli değil. Mevcut bilgilere göre 1854 yılından itibaren, kentin çeşitli yerlerinde mescitler yapılmış. Günümüze gelen en eski cami olduğu anlaşılan Eski Cami, 1869 ya da 1870 yılında yapılmış. İlk kilisenin Rum Ortodokslara ait olduğu anlaşılmakta, ancak konumu (kent içindeki mi, bugünkü Osmaniye Mahallesi'ndeki mi?) ve yapılış tarihi konusunda net bilgiler bulunmamaktadır. Rum Ortodoksların, ibadet yeri için Merkezî Hükümet nezdindeki ilk izin girişimleri 1849 yılında, kiliselerinin yapımı için başvuruları 1853 yılında olmuş. Latin-Katolik Kilisesi'nin yapımı için ilk izin girişimi ise 1854 yılında olmuş. Ermeni Ortodoks Kilisesi 1870 yılında ve Havra ise 1906 yılında yapılmış. Buna göre: (1) En azından 1809 yılından beri Mersin'de yaşayanlar ilk ibadet yeri oluşturma girişiminde bulunmak için 40 yıl (1809-1849) beklemiş. (2) 1854-58 yılları arasındaki nüfusları esas alınırca, nüfusu 1500'den fazla olan ve ibadetleri Devlet tarafından desteklenen Müslümanlar; nüfusu Ermenilerle birlikte 300 olan Ortodoks Rumlardan daha sonra ve nüfusu 50 olan Latin Katoliklerle aynı zamanda ilk ibadet yeri (cami değil mescit) oluşturma çabasına girişmiş. (3) Ermeni kilisesi ile ilk cami yaklaşık aynı yılda yapılmış. (ii) Kent içindeki ilk cami ile tüm kiliseler, İstiklal Caddesi'nin güneyinde, yani yapılaşmanın görece daha geç dönemlerde başladığı bölümde bulunmaktadır. Kuruluş ve erken gelişme dönemindeki yerleşim alanı olan Mersin Çayı, Yumuktepe civarı, Kuvai Milliye Caddesi ile İstiklal Caddesi arasında kalan alan içindeki ilk cami, bugünkü 4813 nolu sokaktaki, 1949 yılında Şiî Halil'in (Akel) yaptırdığı Akel Camii'dir. Sonraki yıllarda bu alanda başka camiler de yapılmıştır. Bu alanda 1949 yılına kadar yapılmış cami ve kilise yok ama çoğu Soğuksu Caddesi'nin batısında (Bahçe Mahallesi'nde) azı

⁴⁹ Mutku ve Mutku, *Adana Vilayet Salnamesi*, 7.

⁵⁰ Örneğin bkz. İbrahim Bozkurt, “Salnamelerde Mersin” (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Mersin Ü. SBE, 2001.)

⁵¹ (i) Selvi Ünlü, “19. Yüzyılda Mersin'in,” 241-244 ve 249-250. (ii) Oğuz, *Tarsus Şer'iyye*, 30-31 ve 36. (iii) Fikri Mutlu, “Mersin Şehri Ne Zaman ve Nasıl Kuruldu?,” *İçel Mersin Halkevi Dergisi* 35 (1940): 6. (iv) Develi, *Dünden Bugüne, 1836-1990*, 100.

anılan caddenin doğusunda (Mahmudiye Mahallesi'nde) olan, hafızalar yanılmıyorsa, 8 adet ziyaret/türbe var(dı). Bunların da yapılış tarihlerine ilişkin kesin bilgilere erişilemedi, ancak en azından bir kısmının 19. yüzyılda yapıldıkları tahmin edilmektedir. Bu ziyaretlerin yapılış tarihlerinin de araştırılmasında yarar vardır.

c) Bir diğer önemli gösterge de, Mersin'in kurulduğu ve ilk geliştiği mevkide kimlerin (hangi etnik grubun) yerleşmiş olduğudur. Mersin'in, kuruluş yeri ile ilgili tezlerden olası en yüksek olan Yumuktepe civarında kurulduğu, Mersin Çayı'nın doğusundan güneye yayılarak geliştiği tezine göre, ilk dönemde Mersin'e gelenlerin yerleştikleri mevki, geliş zamanı hiyerarşisini de gösterir. Yani bir ailenin yerleştiği arsa, Yumuktepe'ye ve Mersin Çayı'na ne kadar yakınsa o aile Mersin'e o kadar erken gelmiş; yerleştiği arsa ne kadar Güneyde ve Doğuda ise o aile Mersin'e o kadar geç gelmiş, gibi kaba bir değerlendirme yapılabilir. Şu kadar ki; (i) süreç içinde gelenlerin bir kısmı, önce gelenlerin arsalarının bir bölümüne yerleşebilmiştir; (ii) süreç içinde Mersin'e gelenlerin iştiğal konuları ile etnik kökenleri ya da inançları çeşitlenmeye başladıkça, bunların yerleşim yeri tercihleri ve bağlı olarak kentin gelişme seyri de değişmiş olmalıdır. Bu yazı, ilk dönem (kabaca 1830'lu yıllara kadar) gelenlere odaklandığı için, sonraki süreçte gelenler ve bunların yerleşim yerleri, yazı konusuyla doğrudan ilgili görülmemektedir.

Peki, Yumuktepe ve Mersin Çayı'na yakın mevkide kimler yerleşmişti? Bu mevkide, yani Mersin'in ilk mahalleleri olduğu düşünülen "Şarkıyye" ve "Garbiyye" (Doğu ve Batı) mahallelerinin büyük bir kısmında, Arap Alevileri yerleşmişti. Örneğin 1950'li yıllardaki görünüm şöyle idi: Kuzeyde Yumuktepe, Batıda Mersin Çayı, Doğuda Soğuksu Caddesi'nin doğu kenarı arasında kalan alanda (yani Bahçe Mahallesi ile Mahmudiye Mahallesi'nin batı tarafında) büyük ölçüde Arap Alevilerinin mülkleri vardı. Arap Alevilere ait mülklerin Soğuksu Caddesi çevresindeki güney sınırı, bugünkü 4619 nolu Sokak (Mersin Emniyet Müdürlüğü Çocuk Şube Müdürlüğü'nün olduğu yer) idi. Önemli bir bölümü, son birkaç on yılda kentin yeni gelişen mahallelerine taşınmış olsa da, tanımlanan alanda en azından 19. yüzyıl ortalarından itibaren Arap Alevilerin yaşamakta olduğu bilinir. 19. yüzyılın ilk yarısındaki yerleşim bilgileri de alan araştırması ile ortaya çıkarılabilir. Çıkarılmalıdır da. 4619 nolu sokağın Güney kesimlerinde ise 1960'lı yıllara kadar, mezheplerin dağılımı hakkında bilgi olmamakla birlikte Hıristiyanların evlerinin olduğu hatırlanmaktadır. Hıristiyanlar, yukarıda belirtilen "sahil ile köy arasındaki boşluğa" yerleşmiş olmalıdır. Havra da Soğuksu Caddesi üzerinde 4619 nolu sokağın hemen Güneyinde idi. Ancak, bu mevkide Musevilerin yaşadığına dair bir bilgi edinilememiştir. Araştırılmasında yarar var.

Tanımlanan alanda yalnızca Arap Alevileri yerleşmiş olduğu içindir ki, burada hiç mescit ve kilise yok. Ve ilk cami 1949 yılında yapılmış olmasına karşılık kentteki ziyaretlerin/türbelerin biri (Hz. Muğdat) dışındaki hepsi bu alanda (idi). Çünkü Arap Alevileri, ibadetlerini yapmak için camiye ya da mescide ihtiyaç duymazlar(dı). Ama ziyaretlerin onların inancında önemli yeri vardır. "... bir

mahallenin Nusayri mahallesi olup olmadığı, o mahallede ziyaret olup olmadığına bakılarak kolayca karar verilebilir.”⁵²

Bu bilgiler Mersin’e ilk gelenlerin, yani Mersin’i kuranların Arap Alevileri olabileceği olasılığına işaret etmektedir. Bu yeni bir tezdır. Oysa bu tez, çok yaygın kabul gören, Arap Alevilerin Bölge’ye ve Mersin’e 1832 yılından sonra Mısırlı İbrahim Paşa tarafından getirildiğini, daha öncesinde Mersin’de olmadıklarını savunan yaygın görüş ile çelişmektedir. Bu nedenle Arap Alevilerin Mersin’e ne zaman, nereden ve niye geldiklerine dair mevcut bazı görüşlerin de irdelenmesi gerekmektedir.

VI. Arap Alevileri Mersin’e ne zaman, nereden ve niye geldiler?

Bu konulardaki mevcut bilgilerin irdelenmesine geçmeden önce bu inanç grubu ile ilgili bazı bilgileri özetlemekte yarar var.

A. Bazı genel bilgiler

a) Arap Alevîleri, farklı biçimlerde adlandırılabilir. Fellah, Nusayri, Bahçeci, Güney Alevileri, Akdeniz Alevileri, Nusayri-Aleviler, Alevi Nusayriler, bu inanç grubu için kullanılan diğer adlardır.⁵³ Aşağılayıcı bir adlandırma olan ve son yıllarda kullanımı azalmış olduğu düşünülen “Arap uşağı”nı kategori dışı tutmak gerekir. Fellah sözcüğü “sebze bahçesinde çalışan kişi” anlamına gelmekte imiş.⁵⁴ Nusayri sözcüğünün kaynağına ilişkin farklı görüşler bulunmakta; ancak bunlardan iki görüş öne çıkmaktadır. Biri, Alevîlerin Suriye’de yoğun olarak buldukları, ana yurtları olarak da nitelenen, Nusayra Dağı’ndan geldiği görüşü. İkincisi de, mezhebin kurucusu olduğu öne sürülen Muhammed ibn Nusayr’dan geldiği görüşü. Günümüzde bazı yazarların da kullanmayı tercih ettiği “bahçeciler”, Osmanlı belgelerinde kullanılan bir adlandırmadır. Örneğin, Adana Şer’i Mahkeme Sicilleri’nde adlarının “bahçeciler” olarak geçtiği, resmi kayıtlarda Nusayri veya Fellah deyimlerine rastlanmadığı belirtilmektedir.⁵⁵ Bu yazıda, esas olarak, bu inanç grubunun kendileri için kullanılmasını tercih ettiği Arap Alevîsi adı kullanılmakla birlikte bazı yayınlardan yapılan alıntılarda geçen Fellah, Nusayri, Suriye Alevîsi ya da Alevî adları da kaçınılmaz olarak kullanılmaktadır.

b) Genelde Çukurova’daki özelde de Mersin’deki Arap Alevilerin tarihi hakkındaki bilgiler ne yazık ki çok yetersiz. Bunun bazı nedenleri şunlar olabilir: (i) Mersin’deki Arap Alevîlerin, 20. yüzyılın ikinci yarısının ortalarına değin

⁵² İnan Keser, “Kentsel Dinamikler ve Kamusal Alan Farklılaşması: Adana Nusayrileri” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Ü. SBE, 2006).

⁵³ Keser, “Kentsel Dinamikler...”

⁵⁴ Resul Bağcı ve Songül Karahasanoğlu, “Türkiye’de Yaşayan Arap Alevilerinin Etnik ve Müzikal Kimliği,” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 53 (2015): 57, erişim tarihi 21 Aralık 2016. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/esosder/article/view/5000079027>.

⁵⁵ Kasım Ener, *Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova’ya) Bir Bakış* (İstanbul: Kayı Yayıncılık, Yedinci Baskı, 1987), 304-305.

hakim dillerinin Arapça olması, inançları nedeniyle içe kapanmış olmaları, topluluklarında okur-yazar oranının ve genel eğitim düzeylerinin çok düşük olması, bu topluluğun Mersin'e gelişleri ile ilgili bilimsel araştırma yetersizliği gibi nedenlerle tarihlerinin aydınlatılamamış olması. (ii) Arap Alevilere ilişkin bilgilerin Osmanlı resmi kayıtlarında fazla yer bulmaması. Örneğin İlber Ortaylı, Abdülhamid devri (1876-1909) boyunca Alevilerle ilgili bir tek kayda rastladığını belirtir.⁵⁶ (iii) Günümüzde hâlâ bazı yazarların/bilim insanlarının Mersin tarihi ile ilgili araştırmalarında, tezlerinde ya da makalelerinde, nedense(!), bu topluluğu yok saymaya, bu toplulukla ilgili bilgileri görmezden gelmeye ya da göstermek istememeye devam etmeleri. Örneğin, yukarıda da belirtildiği gibi Davis'in gezi notları ile 1880 yılı *Adana Vilayet Salnamesi*'nden yararlanılan pek çok yazardan biri hariç hiçbiri yayınlarında bu iki belgedeki, Mersin sakinlerinin/ahalisinin hepsinin ya da çoğunluğunun bu topluluk mensuplarından oluştuğunu belirten ifadelerden söz etmemiştir. Örneğin, "Tarih İçinde Mersin Belgeseli" hazırlanırken görüşüne başvurulmuş çeşitli etnik/dini gruplardan 26 kişi arasında anılan topluluktan bir kişi bile yok ve konuşarlardan hiç biri de bu inanç grubu mensuplarından söz etmemiş.⁵⁷ Ki, Arap Alevilerin Mersin'deki nüfusu, belgeselde temsil edilen etnik/dini grupların, kuruluş ve ilk gelişme döneminde hepsinden, günümüzde ise Türkler dışındakilerin hepsinden çok büyük. (iv) Gerçekle bağdaşmayan görüşlerin orada burada tekrarlanması. Örneğin, Çukurova'daki bu inanç grubunun etnik köken olarak Arap değil "Eti Türklerinden" olduğu görüşünün empoze edilme çabası. Bu tür görüşler, 1930'lu yıllarda revaçta olan, ama gerçekle hiçbir ilgisi olmayan bir "resmi tarih kurgusu" idi. Bu kurguyu "içerden" yazarların kendi tarihleri ile ilgili yazdıkları da, "dışardan" ciddi araştırmacıların çalışmalarındaki bilgiler de yanlışlamaktadır.⁵⁸ Bir dönem, bu topluluğun asilimasyonunu amaçlayanlara malzeme oluşturan bu tür kurguların şimdilerde hiçbir bilimsel süzgeçten geçirilmeden gerçekmiş gibi yeni yayınlarda tekrarlanması, gerçeklerin üstünün örtülmesine ve bilgi kirliliğine yol açmaktadır. (v) Mersin'deki/Çukurova'daki Arap kökenli Müslümanların hepsi aynı etnik/dini gruptan olmadığı, her grubun geldiği yer, gelmeye başladığı zaman ve Mersin'de yoğunlaştıkları mevki/mahalle farklı olduğu halde, bazı yazılarda Arap kökenli Müslüman hemşehrilerimiz, hatta Arap kökenli Hıristiyan hemşehrilerimiz de din, mezhep ya da etnik grup ayrımı yapılmadan birlikte ele alınabilmekte; bu durum bazı ayrıntıların/farkların gözden kaçırılmasına ve dolayısıyla da bazı konularda muğlaklığa yol açabilmektedir.⁵⁹

⁵⁶ İlber Ortaylı, "Alevilik, Nusayrılık ve Bâb-ı Âli," erişim tarihi 15 Ocak 2017:

<https://ismailhakkialtuntas.com/2015/01/18/alevilik-nusayrilik-ve-bab-i-ali/>.

⁵⁷ Mersin Ü. İletişim Fakültesi, "Tarih İçinde Mersin," erişim tarihi 12 Nisan 2017:

<https://www.youtube.com/watch?v=je7INLi35xI>.

⁵⁸ Hakan Mertcan, *Türk Modernleşmesinde Arap Aleviler (Tarih Kimlik Siyaset)* (Adana: Karahan Kitapevi 3. Baskı, 2015), 200.

⁵⁹ Örneğin bkz. (i) Abdülvahap Kokulu, "Mersin'e Arap Ailelerin Göçleri", erişim tarihi 11 Mart 2017, <http://www.yumuktepe.com/mersine-arap-ailelerin-gocleri-abdulvahap-kokulu/>, (ii) Artan, "Mersin ve Göçler (2)," 26.

f) Bölgesel/yerel kurum/kuruluşlardaki Cumhuriyet öncesi döneme ait resmi nitelikteki kayıtların düzenli olmaması, önemli bir kısmının da çeşitli nedenlerle imha edilmiş olması.

g) Çukurova tarihinin yeterince aydınlatılmamış olması.

B. Arap Alevilerin Bölge'ye/Mersin'e ne zaman geldikleri ile ilgili görüşler

Mersin tarihini konu edinen yayınların nerede ise hepsinde Arap Alevilerin Mersin'e ve Bölge'ye Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki güçlerin Bölge'yi işgal ettiği dönemde (1832-1840) geldikleri/getirildikleri belirtilmektedir.⁶⁰ Erişilebilen diğer kaynaklarda ise bu topluluğun Mersin'e gelişi üzerinde özel olarak durulmadığı, Bölge'ye (Çukurova'ya/Kilikya'ya) gelişinin genel olarak ele alındığı görülmüştür. Mersin'e gelişleri, Bölge'ye gelişlerinden bağımsız olmadığından bu iki konu burada da birlikte ele alınmaktadır. Erişilebilen diğer kaynaklardaki görüşler ve alandan edinilmiş bazı bilgiler özet olarak şöyledir:

a) Hakan Mertcan⁶¹ ve İnan Keser⁶² Arap Alevilerin bölgeye ilk gelişlerinin 10. yüzyılda başladığını belirtir. Kasım Ener de, 15. yüzyıldan itibaren Çukurova'da mevcut olduklarını ifade eder.⁶³

b) Arap Alevilerinin tarihi konusunda kapsamlı bir araştırma yapmış olan Muhammed Emin Galib et-Tavil, Arap Alevilerin Kilikya'daki varlıklarının tarihteki dört önemli olayla önemli ölçüde arttığını ve iki önemli olayla önemli ölçüde azaldığını belirtir.⁶⁴ Yazara göre, ilk önemli artışları 11. yüzyılda Abbasi-ler'in zulmünden kaçtıklarında olmuş. Bu dönemde Tarsus, Adana, Misis (Bugünkü Yakapınar), Haruniye ve Ayas (Bugünkü Yumurtalık) yörelerine de yerleşmişler. Haçlı/korsan selindeki saldırılar nedeniyle ölmeleri ve bölgeyi terk etmeleri sonucu bölgedeki nüfusları azalmış. Öylesine ki, 13. yüzyıl ortalarında Lazkiye sahilleri, Samandağ, Antakya ve Adana Ovası'ndan Silifke'ye kadar olan yerler kimsenin yaşamadığı bomboş bir araziye dönüşmüş. İkinci önemli artış, 13. yüzyıl sonlarında Memlûk Sultanı Baybars'ın Bölge'yi ele geçirdiği yıllarda, Baybars'ın ordusunda yer almaları ve sonrasında Ramazanoğulları Emirliği döneminde kalabalıklar halinde Adana ve Tarsus'a dönmeleriyle olmuş. Bunu, Yavuz Sultan Selim'in emriyle Ramazanlı Mahmud Bey'in Adana, Tarsus ve

⁶⁰ (i) Develi, *Dünden Bugüne Mersin 1836-1990*, 56. (ii) Vural, *Pamuşun Çocuğu*, 64, 69-70. (iii) Selvi Ünlü, "19. Yüzyılda Mersin'in," 49. (iv) Şerife Yorulmaz, "Doğu Akdeniz'de bir Cemaat Serüveni: Liman Kenti Olma Sürecinde Mersin'de Gelişen Marunî Taifesi," *Tarih İçinde Mersin Kolokyum II*'de sunulan bildiri, 22-24 Eylül 2005, Mersin. (v) Oğuz, *Tarsus Şer'îye*, 75. (vi) Filiz Çalışlar Yenişehirlilioğlu, "Mersin Evleri, *Sırtı Dağ*, 188. (vii) Artan, "Mersin ve Göçler (2)," 26. (viii) Mirza Turgut, *Buz Dağı Özel Mirza Turgut*, (Mersin: İçel Tv, 3 Ağustos 2014), erişim tarihi 25 Mart 2018: <https://www.youtube.com/watch?v=bNWwUfm6Tnw>.

⁶¹ Mertcan, *Türk Modernleşmesinde*, 36.

⁶² Keser, "Kentsel Dinamikler".

⁶³ Ener, *Tarih Boyunca Adana*, 302.

⁶⁴ Et-Tavil, *Arap Alevileri Tarihi*, 113, 207, 215, 251-254, 320-321.

Misis'teki Alevileri 1516 yılında öldürmesiyle, yine azalması izlemiştir. (Et-Tavil'e göre, Alevilerin geçmişinde iki büyük felaket vardır: İlki Haçlı Seferleri, ikincisi Yavuz Selim'in katliamı.) Arap Alevilerin bölgedeki nüfuslarının üçüncü önemli artışı, Hicri 1174 (M. 1760/61) yılında, o sırada ıssız olan Kilikya'ya, biri Süleyman Paşa'nın Nusayra Dağı'na yönelik katliamları olmak üzere çeşitli nedenlerle başlayan göçleriyle olmuş. Dördüncü önemli artış da Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Çukurova'yı (ve Suriye'yi) işgal ettiği dönemde olmuş. Et-Tavil üçüncü önemli artış öncesinde Adana'da olan Alevilerin "inanışlarını korumuş olsa da Arapçayı ve Alevi Tarikatını unutmamış" olduklarını da belirtir. Kendisi de Arap Alevîsi olan et-Tavil'in baba tarafından bir büyük dedesi Hicri 1200 (M. 1785/86) yılında ve anne tarafından bir büyük dedesi de Hicri 1218 (M. 1803/04) yılında Adana'ya göç etmiştir.

c) Kilikya Arap Alevileri üzerinde hayli kapsamlı bir araştırma yapmış olan Gisela Prochazka-eisl ve Stephan Prochazka adlı Macar çiftin görüşlerinin bir bölümü şöyle:⁶⁵ Alevilerin çoğu Kilikya'ya 19. yüzyıl boyunca geldi. Bununla birlikte, bulgular 18. yüzyılda Kilikya'da küçük bir Alevî grubunun varlığını göstermektedir. 15. yüzyıldan beri Kilikya'da sürekli Alevî var olduğu yönündeki hipotezin geçerliliği, bütünüyle imkânsız olmasa da, uzak ihtimaldir. 1749 yılındaki Osmanlı vergi kayıtları, Adana'nın güneyinde, bugünlerde Alevilerin yaşadığı mahallelerde bir grup "Bahçeciler"i listelemiş. Elde somut delil olmamakla birlikte, bu Bahçecilerin Aleviler olduğu düşünülmektedir. Öyle görünüyor ki, 18. yüzyılın ikinci yarısında artan sayıda Alevî son derece bereketli ve görece meskûn olmamış Çukurova'ya taşındı. İbrahim Paşa 1832'de geldiğinde Kilikya'da Alevî vardı. Ancak onun faaliyetleri Bölge'ye Arap göçünü kesinlikle hızlandırdı.

d) Evliya Çelebi, (1671 yılında) Tarsus ve Adana'daki etnik gruplardan söz ederken, ikisinde de Arap Fellahların da var olduğunu belirtir.⁶⁶

e) Burckhardt 1809'yıldaki mektubunda bir vesile ile Mersin çevresindeki bir Arap kabilesinden de söz eder.⁶⁷ Barker da, Kazanlı'dan bahsederken çoğu Suriye'den gelmiş Arap asıllı 100 ailenin yaşadığını belirtir.⁶⁸

f) Barker, 1840 yılı dolaylarındaki nüfus yapısından söz ederken, Kilikya'da çoğunluğun Türkmen olduğunu, sonra açık ara ile Fellahların geldiğini; Tarsus nüfusunun o yıllarda 6000 ve bunun üçte birinden fazlasının Nusayri (ya da deist) olduğunu; ovada 300'den fazla köy bulunduğunu, bunların her birinde 200'den fazla kişinin yaşadığını ve bunların sakinlerinin çoğunlukla Nusayri olduğunu belirtir.⁶⁹

⁶⁵ Gisela Prochazka-eisl ve Stephan Prochazka, *The Plain of Saints and Prophets: The Nusayri Alawi Community of Cilicia (Southern Turkey) and its Sacred Places*, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2010), 51-57, erişim tarihi 15 Şubat 2017, <https://books.google.com.tr/>.

⁶⁶ Dağlı, Kahraman ve Dankof, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 156 ve 159.

⁶⁷ Buckhardt, *Travels in Nubia*, iv.

⁶⁸ Barker, *Cilicia*, 115.

⁶⁹ Barker, *Cilicia*, 7 ve 113.

g) Mersin'deki Arap Alevîlerin Mersin'e aynı zaman aralığında gelmedikleri, alandan edinilmiş bilgilerdendir. Mersin'e gelişlerinin, kesin tarihi henüz bilinmemekle birlikte, büyük olasılıkla Mersin'in kuruluş yıllarında başladığı, kesintisiz olarak sürdüğü ve halen devam ettiği düşünülmektedir. Bölge kentlerindeki nüfuslarının zaman içinde yalnızca doğum ile açıklanamayacak artışları bu uzun yıllara yayılan göçün bir göstergesi sayılabilir. Nüfus sayımlarında Arap Alevîler Müslüman nüfus içerisinde sayıldığından, bunların nüfusunun zaman içindeki değişimi için nüfus sayımlarına değil, başka verilere bakmak gerekir. Arap Alevîlerin bazı kentlerdeki nüfuslarının zaman içindeki değişimi konusunda bir fikir verebilecek bazı veriler şöyledir:⁷⁰ Adana'da 1872 yılında 5 bin iken 1924 yılında kırlarındakiler dahil 37 bin; Tarsus'ta 1840 dolaylarında 2 binden biraz fazla iken 1920'lerin başında kırlarındakiler dahil 30 bin olmuş. 1850'li yıllarda Mersin'in tüm nüfusu 2 bin dolayında iken, 1920'li yılların başlarında Mersin'deki yalnızca Arap Alevîsi nüfusu, kırlarındakiler de dahil, 12 bin dolayında olmuş.

Bu bilgiler, Arap Alevîlerin, Bölge'ye ilk gelişlerinin, İbrahim Paşa işgali öncesinde olduğunu, ancak Paşa'nın faaliyetlerinin, Bölge'ye Arap göçünü hızlandırdığını göstermektedir.

C. Arap Alevîlerin nereden geldiği ile ilgili görüşler

Mersin tarihini konu edinen neredeyse her yayında Mersin'deki ve Bölge'deki Arap Alevîlerin Mısır ve/veya Suriye, Lübnan kökenli olduklarına dair görüşler yer alır. Erişilebilen kaynaklardaki konuya ilişkin görüşler ve alandan edinilmiş bazı bilgiler şöyle özetlenebilir:

a) Et-Tavil'e göre, "Adana Alevîlerinin çoğunluğu Antakya'dandır. Mersin Alevîlerinin çoğunluğusa Lâzkiye sahilleri kökenlidir. Tarsuslu Alevîler ise iki taraftan oluştu. Kilikya Alevîlerinin aşiretleri yoktur, tek kitledirler."⁷¹

b) Ortaylı, Mersin mıntıkasındaki Alevî Nusayri topluluğunun Lâzkiye'den göç ettiğini belirtir.⁷²

c) Toledano, tersi yeni belgelerle kanıtlanmadığı sürece, şu gözlemlerin geçerli olduğunu belirtir:⁷³ (i) İbrahim Paşa'nın işgal yıllarında (1832-1840), büyük miktarda Fellahın Mısır'dan Çukurova'ya taşınmış olması olası değil. (ii) Çukurova'daki Fellahların çok büyük çoğunluğu Mısır'dan değil, Kuzey Suriye'den (esas olarak da Nusayri Dağları'ndan ve Lâzkiye'den, çoğunlukla Alevî) geldi. Bu insanlar önemli ölçüde kendi özgür iradeleri ile iş aramak için geldi. Bu, düzenli fakat zaman içinde azalıp çoğalan bir göçmen akımı idi ki, bunların arasında az miktarda Mısırlı da olabilir. (iii) 19. yüzyılda Çukurova'da köle işçiler değil özgür işçiler çalıştırıldı. Kronik işçi kıtlığı vardı ve arazi yeterince ekili de-

⁷⁰ (i) *Prochazka-eisl ve Prochazka, The Plain of Saints*, 55. (ii) Et-Tavil, *Arap Alevîleri Tarihi*, 254. (iii) Barker, *Cilicia*, 113.

⁷¹ Et-Tavil, *Arap Alevîleri Tarihi*, 254.

⁷² Ortaylı, "Alevîlik, Nusayrîlik ve"

⁷³ Toledano, "Where Have"

ğildi. İşçileri çekebilmek için, işverenler, özellikle hasat zamanı, başka yerlerdeki-lerden daha yüksek ücret ödediler.

d) Prochazka çiftinin konu ile ilgili yazdıklarının bir kısmı da özet olarak şöyle aktarılabilir:⁷⁴ 19. yüzyıl başlarında ya da ortalarında Mısır'da, Kilikya'ya nakledilmiş olacak kadar Alevî topluluğu olduğuna dair tarihsel bulgu yok. Ayrıca, Alevî olan ya da olmayan Arapların şivesi, Suriye sahil kesimindeki şivenin bir kolu ki bu durum onların o bölgeden olduğuna kuşku bırakmıyor. Çukurova'ya gelmiş Mısırlılar büyük bir grup değil, küçük, yalıtılmış bir grup olabilir. (...) Arap Alevîleri için ziyaretlerin/türbelerin özel önemi var. Çukurova'daki ziyaret/türbe isimleri, Suriye'dekilerle aynı (...) Peki, Kilikya'daki Alevîlerin kendileri dahil pek çok kaynağın öne sürdüğü, Alevîlerin Mısır'dan geldikleri görüşü nereden geliyor? Bir Alevî aşiretinin (Mahariza) İslam'ın ilk yıllarında Mısır'a yerleşmiş, sonra, önce Suriye'ye daha sonra da Kilikya'ya göç etmiş olmasından kaynaklandığı belirtiliyor. Ayrıca bazı kaynaklar da Fellah sözcüğünü hatalı olarak Mısır ile ilişkilendirmiş.

e) Barker, Kazanlı'dan söz ederken, Suriye'den yükleme ve boşaltma için gelen 100 ailenin yaşadığına ilişkin bir ifadesinin bulunduğu yukarıda değinilmişti.

f) Şu bilgi, alandan edinilmiş bilgilerdendir: Arap Alevîleri arasında Mersin'e doğrudan Suriye'den gelenler de var, önce göç ettikleri Mersin'in yakın köyleri (Kazanlı, Karaduvar, Adanalıoğlu, Karacailyas vd), Tarsus merkez ve köyleri ya da Adana ve Hatay illerinin ilçe ve köyleri gibi yerleşim yerlerinde çeşitli sürelerde kaldıktan sonra gelenler de var.

Buna göre, Arap Alevîlerin Mısır'dan geldikleri görüşüne güçlü itirazlar bulunmakta, çoğunun Suriye'den ve çok azının da Lübnan'dan geldikleri görüşü kabul görmektedir. Bu durum, alanda geniş sayılamayacak bir çerçevedeki gözlemleri doğrulamaktadır.

D. Arap Alevîlerin Çukurova'ya geliş nedenleri ile ilgili görüşler

Mersin tarihi kapsamında Arap Alevîlere değinen yazarlarımızın belki de hepsi, Çukurova'daki/Mersin'deki bu topluluğu İbrahim Paşa'nın getirdiği konusunda hemfikir. Bazıları bunların İbrahim Paşa'nın ordusu ile getirildiklerini, sonra da, ordu ile dönmeyip Mersin'de/Bölge'de kaldıklarını; bazıları da, ordu ile birlikte değil, daha sonrasında, Paşa'nın Çukurova'yı işgalinde tuttuğu yıllarda, pamuk tarımını bildikleri için getirildiklerini belirtir. Bazıları ise bunların sayılarının iki bin olduğunu bile iddia eder. Bu konu ile ilgili olarak derlenen bazı görüşler şöyle özetlenebilir:

a) Et-Tavil'in bu konu ile ilgili yazdıklarının bir bölümü şöyle: "... [İbrahim Paşa] o sırada kuvvetlerinin büyük bölümünü Lübnan Dağı ve Alevi topraklarında[n] topladı. Gülek Geçidi'ne iki istihkâm kurdu. Geçit Tarsus kentine bağlı olunca, kente gelen askerler nedeniyle Alevîler çoğaldı, hatta o sıralar kent nüfu-

⁷⁴ Prochazka-eisl ve Prochazka, *The Plain of Saints*, 51-57.

sunun çoğunluğunu oluşturuyorlardı. (...) Tarsus ve Adana'da çok sayıda Alevî olması, İbrahim Paşa'yla asker olarak gidenlerin dönmeyip oraya yerleşmesi nedeniyedir.”⁷⁵ Bu bilgilere göre, İbrahim Paşa ordusu ile gelip dönmeyenler arasında Mersin'e yerleşmiş olanların bulunmadığı anlaşılmaktadır.

b) İbrahim Paşa'nın Suriye ve Çukurova'yı işgali döneminde, Paşa ile Arap Alevîlerin -en azından bir bölümünün- ilişkisinin sorunlu olduğu konusunda bazı yazarlar hemfikir görünüyor. (i) Et-Tavil'e göre, “İbrahim Paşa onları kendi tarafına çekmek için kurnazlığını kullandıysa da, Alevîler Osmanlı Devletine ihanet etmedi. (...) Ama daha sonra, Adana'da kaldığı 6 yıl süresince Nusayra Dağı, askeri kuvvetlerinin kaynaklarından biri haline geldi.”⁷⁶ (ii) Hakan Mertcan da şunları yazar:

“Arap Alevîleri önemli ölçüde etkileyen bu işgale [Mısırlı işgali] karşı, ortak bir görüş ve tavır içinde olmadıkları Arap Alevî kaynaklarından görülmektedir. Genel olarak, İbrahim Paşa'nın Dağdaki Arap Alevîleri yanına çekme çabasında başarılı olamadığı, Alevîlerin Osmanlı'ya “ihanet” etmediği kaydedilir. İbrahim Paşa kendisini desteklemeyen birçok Alevîyi silahsızlandırmış, sürgün etmiş, kalelerini yerle bir etmiş ve liderlerini öldürmüştür. (...) Osmanlı arşiv belgelerinde de Alevîlerin İbrahim Paşa'ya karşı güçlü bir direniş sergiledikleri görülmektedir. (...) Arap Alevîlerin Paşa'ya ilişkin tutumu farklı olduğu için, gördükleri muamele de farklı olmuştur. Arap Alevîlerin geniş kesimi İbrahim Paşa'ya direnmiş ve bunun karşılığında büyük çaplı şiddetle karşılaşmışsa da Paşa'nın karşısına çıkmayan kesimler açısından bu sürecin bir zulüm dönemi olarak görülmemesi anlaşılır bir durumdur.”⁷⁷

c) Prochazka çiftinin yazdıklarından konu ile ilgili olanların bazıları şunlar: İbrahim Paşa askerlerini esas olarak Batı Suriye ve Lübnan'dan topladı. Dolayısıyla Alevîlerin de askere alınanlar arasında olduğu varsayılabilir. Paşa'nın Kilikya'daki yönetimi görece kısa da olsa, yaptıkları bir ekonomik sıçramaya neden oldu. Bu da daha fazla Alevî'nin Suriye'deki ana yurtlarını terk edip verimli ve nispeten huzurlu Çukurova'ya yerleşmesini özendirdi. Yeni gelenler daha önce gelenler gibi bahçecilik ile uğraştı ki üç büyük kentin etrafındaki koşullar ve akarsu kenarları bu iş için idealdir. Bununla birlikte, çok sayıda Suriyeli Alevînin İbrahim Paşa tarafından Kilikya'ya planlı yerleştirildiğine ilişkin hiçbir bulgu yok. Aslında, Paşa'nın Çukurova'ya karşı asıl ilgisi şeker ve pamuk üretme potansiyeli nedeniyle idi. Bunların hiç birinde Alevîlerin deneyimi yok. Şeker potansiyeli, 19. yüzyıl ortalarında bazı tarımcıların Mısır'dan Kilikya'ya transferi ile sonuçlandı; fakat yalnızca görece küçük ölçekte ve yalnızca şeker kamışı tarımı için Mısır ve Sudan'dan getirilen siyahi nüfusu içerecek biçimde. İbrahim Paşa

⁷⁵ Et-Tavil, *Arap Alevîleri Tarihi*, 253-254, 260.

⁷⁶ Et-Tavil, *Arap Alevîleri Tarihi*, 259.

⁷⁷ Mertcan, *Türk Modernleşmesinde*, 75-76, atıfta bulunduğu kaynaklar: (i) Et-Tavil, *Arap Alevîleri Tarihi*, 288. (ii) Sabahittin Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye* (Kayseri: Erciyes Ü., 1995), 75-76. (iii) A. Sinan Bilgili ve diğerleri (haz.), *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrîlik (1745-1920)*, (Ankara: Gazi Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Arş. Mrk., 2010), 37.

tarımcı getirmemiş mi? Getirmiş ama Alevilerden değil. Güney Mısır'dan ya da Sudan'dan pamuk yetiştirmede deneyimli görece küçük ölçekte Afrikalıları Adana'ya yerleştirmiş. Adana'nın güneyinde halen Afrika kökenlilerin bulunduğu bir köy var. Bunların yaşlıları bile Arapça konuşmuyor, yalnızca Türkçe konuşuyor.⁷⁸

e) Ener de, benzer görüşleri savunur ve İbrahim Paşa'nın, Çukurova'yı işgali zamanında getirttiği Fellahlar ile Alevî vatandaşlarımızın ilgisinin olmadığını, iyi cins şeker kamışının üretimi için fidelerle birlikte getirilen Fellahların Mısırlı Kıptiler olduğunu belirtir.⁷⁹

f) Arap Aleviler yüz yıllar boyunca buldukları topraklardan niye göç etmek istedi ve niye Çukurova'ya geldiler? Bu soruya hem insanlar neden buldukları yurtlarından kopup başka diyarlara göç eder genelinde, hem de Alevîlerin neden yurtlarından ayrıldıkları ve neden Çukurova'ya göç ettikleri özelinde cevaplar verilmiştir. Bu cevaplar da şöyle özetlenebilir: (i) İbrahim Sirkeci genel olarak göçlerin nedenine ilişkin şöyle der: "...[D]ünyanın neresinde kim bir yerden bir yere göç ediyorsa bunun altında bir çatışma, bir gerilim, bir rahatsızlık, bir yoksulluk veya bir yoksunluk algısı yatar."⁸⁰ (ii) Suriye Alevîlerinin buldukları topraklardan göç etmelerinin nedeni olarak öne sürülen bazı gerekçeler şöyle:⁸¹ Alevîler arasında süregiden iç savaşlar göçün büyümesine neden oldu, her kan davasında zayıf olan göç ediyordu. Alevîlerin Suriye'deki asıl yerleşim yerleri olan dağlık kesimde 18. yüzyılda nüfus patlaması olması, gıda yetersizliği, huzursuzluk, 1822 yılında Lazkiye yakınlarında büyük bir deprem olması, toprak ağalarının yanında çalışan fakir köylülerin daha iyi bir yaşam isteği, Osmanlı'nın Alevîlere uyguladığı ağır vergiler ve Abdülhamit dönemindeki asimilasyon politikalarından kaçış. Prochazka çifti de şunları yazar: Suriyeli Alevîlerin Kilikya'ya gelişleri, herhangi bir otoritenin sistematik bir ithali değil, bireylerin, ailelerin ve belki küçük klanların tedrici göçüdür. Temel motivasyonun ekonomik olduğuna dair hiçbir kuşku yok. Fakat Suriye'deki Alevîlerin ana yurdundaki istikrarsız ve güvensiz koşullar da oradan Kilikya'ya göçü özendirdi.⁸² (iii) Niye Çukurova'ya göç ettikleri ile ilgili olarak yazılanlardan erişilebilenler de şunlardır: Çukurova'da nüfus azlığı ve yeni geleceklere yer olması, iş alanının olması, pamuk hasadı zamanı ücretlerin yüksek olması vb nedenler. Et-Tavil buna ek olarak şöyle bir argüman da öne sürer: "Milletlerin göç sürecini incelemiş biri göçün çoğu zaman asıl vatana geri dönme özlemiyle gerçekleştiğini bilir. Alevîler de aynı kurala uyarak göç sırasında atalarının yurduna dönme şuuruyla hareket ettiler. Gö-

⁷⁸ Mertcan; *Türk Modernleşmesinde*, 75-76. Atıfta bulunduğu kaynaklar: (i) et-Tavil, *Arap Alevileri Tarihi*, 288. (ii) Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi*, 75-76. (iii) Bilgili vd., *Osmanlı Arşiv Belgelerinde*, 37.

⁷⁹ Ener, *Tarih Boyunca Adana*, 305.

⁸⁰ İbrahim Sirkeci, *Birgün Gazetesi*, 31 Ekim 2016.

⁸¹ (i) Et-Tavil, *Arap Alevileri Tarihi*, 249. (ii) *Ehlen Dergisi* 2 (2015), erişim tarihi 22 Aralık 2016, <https://www.facebook.com/1391989494393239/photos...> (iii) Abdülkerim Kurtuluş, *Şih İbrahim Esir'in Esaretten Kurtuluşu- Şih Yusuf Esir'in Mersiyesi ve Vasiyeti*, (Mersin: 2000), 5.

⁸² Prochazka-eisl ve Prochazka, *The Plain of Saints*, 54.

çün [başka yere değil de, anılan yerleşim yerlerine doğru olmasının –çn] anlatılan öykülerden doğmuş daha büyük bir nedeni bulunmuyor. Adana ve Antakya sevgisi dedelerinin oralara yönelik özleminden doğmuştu.”⁸³ Lazkiye tarafından Adana, Tarsus ve Mersin’e deniz yolu ile ulaşımın görece kolay olması da Çukurova’ya göçte önemli bir etken olmuş olmalı.

g) Yanlış anlamaları önlemek için şu bilgileri de eklemekte yarar var: Aleviler yalnızca Çukurova’ya göç etmemiş. Çeşitli dönemlerde, dünyanın pek çok yerine de göç etmişler. Örneğin halen dördüncü kuşağın yaşadığı Şili, Bolivya, Arjantin, Brezilya, Venezuela’da üç milyon dolayında Arap kökenli Alevi olduğu tahmin ediliyor.⁸⁴

Buna göre Arap Alevilerin İbrahim Paşa ordusunda yer aldıklarına ilişkin bilgiler muğlak. Ancak, ordu ile gelip dönmeyenlerden Mersin’e yerleşenler olduğunu söyleyen de yok. Tarımı bildikleri için getirildikleri görüşüne ise güçlü itirazlar var.

VII. Sonuç ve Öneriler

Bu yazı kapsamındaki irdemeler sonucu Mersin’in kuruluş dönemi ile ilgili olarak yazarda oluşan kanaat şöyle özetlenebilir.

1. Kentin çekirdeğini oluşturan ilk kulübeler 1800 yılı dolaylarında, Mersin Çayı’nın doğusunda, Yumuktepe yakınlarında yapılmış olmalıdır. İlk sakinleri, Suriye’den 18. yüzyıl ikinci yarısında başlayan göç dalgasıyla Çukurova Bölgesi’ne yönelen Arap Alevilerin bir kısmıdır. Anılan göç sürecinde, Arap Alevilerin bir kısmı var olan kentlerin kenarlarına yerleşirken, bir kısmı da Akdeniz’in sahil kesiminde Mersin ile İskenderun arasında pek çok yeni yerleşim yeri oluşturmuştur. Mersin adının Mersin bitkisinden geliyor olma olasılığı yüksek görünüyor. Ancak bu konuda cevabı bulunamayan bazı sorular var. İlk kulübelerin kurulduğu yer ve yakın çevresinin 19. yüzyılda bataklık, sazlık ve mersinlikle kaplı olduğu, bataklıkları İbrahim Paşa’nın kuruttuğu bilgisi gerçekçi değil.

2. Buna göre, bazı çok değerli katkıların haklarını teslim etmek kaydıyla belirtmeli ki; Mersin’in kuruluş dönemine ilişkin mevcut görüşlerden yanlış olanların sayısı, doğru olanların sayısından çok fazladır. Ne Mersin Valiliği, İl Kültür Müdürlüğü gibi kamu kurumlarının web sayfalarında, ne de sayıları azımsanmayacak kadar olan yayınlarda, Mersin’in kuruluş dönemine ilişkin tatmin edici bilgi bulunmaktadır.

3. İlk gelişme döneminden beri dünyanın pek çok yeri ile çeşitli biçimlerde ilişkisi olabilmiş, 1861 yılında Belediye Meclisini oluşturabilmiş, 1992 yılında üniversitesi kurulmuş, üzerine bunca sempozyum, kolokyum, söyleşi vb düzenlenmiş, lisansüstü tezler hazırlanmış, kitaplar ve makaleler yayımlanmış bu ken-

⁸³ Et-Tavil, *Arap Alevileri Tarihi*, 249.

⁸⁴ Erişim tarihi 14 Ocak 2017, <http://onedio.com/haber/osmanli-dan-kacip-guney-amerika-ya-goc-eden-alevilerin-hayati-belgesel-oldu-638425> ve <http://onedio.com/haber/osmanli-dan-kacip-guney-amerika-ya-goc-eden-alevilerin-hayati-belgesel-soldu-638425>.

tin kuruluş dönemi tarihinin bu denli çok yanlış bilgi/tez içermesinin ve karmaşa içinde olmasının bir açıklaması olmalı. Temel nedenler şunlar olabilir:

a) Bölgesel/yerel kurum/kuruluşlardaki Cumhuriyet öncesi döneme ait resmi nitelikteki kayıtların önemli bir kısmının yangın vd yollarla imha edilmiş olması.

b) Ulus devlet inşa sürecinde, olasılıkla, milli kimlik oluşturmadaki katkısı gözetilerek, kentin adının ve kurucularının Türk kökenli olmasının uygun görülmesi. Şöyle ki: 19. yüzyılda yayımlanan bazı yerli-yabancı yayınlarda Mersin adının mersin bitkisinden geldiği görüşü yer almakta, başka bir olasılıktan söz edilmemekte; Mersin halkının tamamının ya da çoğunluğunun Fellahlardan oluştuğu belirtilmekte ve alanda bunun belirtileri görülmekte iken; 1940 yılından itibaren yazılan makalelerde/kitaplarda, kent adının, hiçbir inandırıcı kanıt olmayan Mersinoğlu/Mersinlioğlu adlı bir Türkmen köyünden/oymağından ya da Türkistan kökenli Mersinli aşiretinden geldiği ve kurucularının da bu köy/aşiret/oymak mensupları olduğu görüşleri öne sürülmüştür. Bu görüşleri ilk öne sürenler, Mersin Halkevi yayını olan *İçel Dergisi* yazarları. Halkevleri de, bildiği gibi dönemin hakim ideolojisinin önemli taşıyıcı kurumlarından biri.

c) Osmanlı'daki Arap Alevileri yok sayma tavrının Cumhuriyet döneminde de sürdürülebilmesi. Pek çok yazar, Mersin tarihi ile ilgili araştırmalarında, bazı kaynaklardaki Arap Alevileri ile ilgili önemli bilgileri görmezden gelmekte ya da yayınlarında göstermek istememektedir. Ve çoğu da, geçmişteki ve günümüzdeki demografik yapıdan söz ederken bile Arap Alevilere ya hiç değinmemekte ya da bunları İbrahim Paşa tarafından getirilmiş bir grup olarak anmakta. Arap Alevileri yok sayanların bir kısmı da, hiçbir inandırıcı kanıt öne sürmeden, kentin ilk sakinlerinin Mersin'e yakın dağlık yörelerden gelen aşiretlerle, civar kasabalardan gelen kişiler ya da Hristiyanlar/Rumlar/Levantenler olduğu tezine sarılmış.

d) Arap Alevileri, yirminci yüzyıl ortalarına kadar hakim dillerinin Arapça olması, içe kapanmış olmaları, topluluklarında okur-yazar oranının ve genel eğitim düzeylerinin çok düşük olması gibi nedenlerle, ne kendi tarihlerini aydınlatabilmiş, ne de Mersin tarihi yazımına katkıda bulunabilmişlerdir.

Nedeni ne olursa olsun, bir kentin kuruluş dönemi tarihinin bu kadar temel yanlış içermesi, bu kadar karmaşa içinde olması mazur görülebilecek bir kusur değildir. Bu durumda ne yapılabilir? Öncelikle bilgi kirliliğinin daha fazla artırılmaması için, bir yandan yanlış görüşlerin yaygınlaştırılmalarına katkı sunmaktan kaçınılabilir, diğer yandan da Mersin tarihinin gerçekçi biçimde yazılması için çaba harcanabilir. Yapılacak çalışmalar, bugüne değin olduğu gibi yalnızca Akdeniz ve Toroslar ilçelerinin birer bölümünü kapsamamalı, tüm Mersin ilini ya da en azından bu ilin merkez ilçelerini kapsayacak biçimde olmalı ve bu coğrafyadaki eski kentlerin var oluş ve yok oluş nedenlerini de sorgulamalıdır. Gerekirse doktora tezi düzeyindeki çalışmaların da özendirilmesinde yarar olabilir. Bu konularda en önemli görevler de Valiliğe, Büyükşehir ve merkez ilçe belediyeleri ile ildeki üniversitelere düşmektedir.

Kaynakça

- Adıyeke, Nühket ve Adıyeke, Nuri. "Modernleşmenin Doğurduğu Kent: Mersin", Filiz Özdem (haz.), *Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin*. İstanbul: YK Yayınları, 2004, 69-89.
- Artan, Gündüz. "Mersin ve Göçler (2)", *İçel Sanat Kulübü Aylık Bülteni* 60 (1997): 26 ve 29.
- Balta, Evangalia. "The Greek Orthodox Community of Mersina (mid-19th Century-1921)". (19. Yüzyılda Mersin ve Akdeniz Dünyası Kolojyumu'nda sunulan bildiri, Mersin, 18-20 Nisan 2002.
- Barker, William Burckhardt. *Cilicia: Its Former History and Present State*. London and Glasgov: Richard Griffin and Company, 1862(?)
- Beaufort, Francis. *Karamanya Ya da Küçük Asya'nın Güney Kıyıları ve Antik Kalıntıların Kısa Bir Tanıtım*. Çev. Ali Neyzi ve Doğan Türker, İstanbul: Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2002.
- Bilgili, A. Sinan ve diğerleri (haz.). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik (1745-1920)*. Ankara: Gazi Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Arş. Mrk., 2010.
- Bozkurt, İbrahim. *Tarsus Şer'iyye Sicillerine Göre Mersin Kenti'nin Kuruluş Öyküsü*, Yüksek lisans tezi. Mersin: Mersin Ticaret ve Sanayi Odası, 2006.
- Bozkurt, İbrahim. "Salnamelerde Mersin", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Bozkurt, İbrahim. *Tanzimattan Günümüze Mersin Tarihi (1847-1928)*. Mersin: Mersin Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.
- Buckhardt, John Lewis. *Travels in Nubia*. London: The Association for Promoting the Discovery of the Interior Parts of Africa, 1819, erişim tarihi 13 Mart 2016, <https://books.google.com>.
- Caneva, İsabella. "Yumuktepe Kazıları 2012". İçel Sanat Kulübü XVII. Arkeoloji Günleri'nde sunulan bildiriden alıntılar. Erişim tarihi 12 Ocak 2017, <http://www.yumuktepe.com/yumuktepe-kazilari-2012-prof-dr-isabella-caneva/>.
- Çıplak, M. Necati. *İçel Tarihi Bölüm I*. Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 1968.
- Dağlı, Yücel-Kahraman, Seyit Ali ve Dankof, Robert (haz.). *Evlilya Çelebi Seyahatnamesi* 9. cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, 2005.
- Davis, Edwin John. *Life in Asiatic Turkey, A Journal of Travel in Cilicia (Pediias and Trachoea), Isauria, and Parts of Lyciaonia and Cappadocia*. London: Edward Standfort, 1879.
- Demirtaş, Ali. *İçel İli Yakın Çevre İncelemeleri*. Ankara: 1991.
- Develi, Şinasi. *Dünden Bugüne Mersin 1836-1990*. Mersin: Yorum Basın Yayın Ltd, 1991.
- Develi, Şinasi. "Mersin'in Kuruluş Tarihi ve 160. Kuruluş Yılı'nın Kutlanması için Bir Öneri", *İçel Sanat Kulübü Aylık Bülteni* 38 (1995): 12.
- Develi, Şinasi. "Tarih İçinde Mersin Kollojyumu II'deki panelde yaptığı konuşma". Mersin: Mersin Üniversitesi, 2005.
- Develi, Şinasi. "Mersin Adı Üzerine Bir İnceleme". *İçel Sanat Kulübü Aylık Bülteni* 49-50, (1996): 14-15.
- Develi, Şinasi. "Mersin'e Dair". *İstasyon'dan Fenere Mersin*, Tülin Selvi Ünlü ve Tolga Ünlü, Mersin: Mersin TSO, 2009, 34.
- Effendi, Habeeb Risk Allah. *The Thistle and the Cedar of Lebanon*, Second Edition. London: Wertheimer and Co., 1854, erişim tarihi 14 Kasım 2016, <http://books.google.com/>.
- Ehlen Dergisi* 2 (2015), erişim tarihi 22 Aralık 2016
<https://www.facebook.com/1391989494393239/photos>.

- Ener, Kasım. *Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış*. İstanbul: Kayı Yayıncılık, Yedinci Baskı, 1987.
- Et-Tavil, Muhammed Emin Galip. *Arap Alevileri Tarihi*. Çev. İsmail Özdemir. Adana: Karahan Kitapevi, 3. Baskı, 2015.
- Irby, Charles Leonard ve Mangles, James. *Travels in Egypt and Nubia, Syria, and Asia Minor During The Years 1817 and 1818*. London: T. White and Co. Printers, 1823, erişim tarihi 18 Kasım 2016
https://books.google.com.tr/books/about/Travels_in_Egypt_and_Nubia_Syria_and_the.html?id=Xi4PAAAAAYAAJ&redir_esc=y.
- Keser, İnan. “Kentsel Dinamikler ve Kamusal Alan Farklılaşması: Adana Nusayrileri.” Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2006.
- Kokulu, Abdülvahap. “Mersin’e Arap Ailelerin Göçleri.” Erişim tarihi 20 Ocak 2017, <http://www.yumuktepe.com/mersine-arap-ailelerin-gocleri-abdolvahap-kokulu/>.
- Kurtuluş, Abdülkerim. *Şıh İbrahim Esir’in Esaretten Kurtuluşu- Şıh Yusuf Esir’in Mersiyesi ve Vasiyeti*. Mersin: 2000, 5.
- Langlois, Victor. *Eski Kilikya*. Çev. Rahmi Balaban. Mersin: Mersin Halkevi, 1947.
- Leake, William Martin. *Journal of A Tour In Asia Minor with Comperative Remarks Ancient and Modern Geography of That Country*. London: John Murray, 1824), erişim tarihi 22 Şubat 2017, <http://books.google.com>.
- Leylek, Hanri. *Mersin Katolik Kilisesi-1853, 150. Yıl*. Mersin: 2005.
- Maya, Şefik ve Öztürk, Mustafa. “Mersin Kentine Adını Veren Mersin (Murt) Bitkisi.”
- Mazak, Mehmet (ed.). *Osmanlı Deniz Ticaretinin Yükselen Değeri Mersin (1812-1922)*. Mersin: Mersin DTO, 2013.
- Mersin Katolik Kilisesi, “Tarihçe”. Erişim tarihi 11 Kasım 2016, http://www.mersinkilisesi.com/en/?page_id=108.
- Mertcan, Hakan. *Türk Modernleşmesinde Arap Aleviler (Tarih Kimlik Siyaset)*. Adana: Karahan Kitapevi 3. Baskı, 2015.
- Mumford, Lewis. *Tarih Boyunca Kent-Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*. Çev. Gürol Koca ve Tamer Tosun. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.
- Mutku, Mehmet ve Mutku, Ömer (çev.). *Adana Vilayet Salnamesi 1296 (1880)*. Mersin: Mersin TSO, 1986, erişim tarihi 11 Temmuz 2017:
https://issuu.com/mersintso/docs/adana_vilayet_salnamesi_-_1296__188
- Mutlu, Fikri. “Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu?” *İçel, Mersin Halkevi Dergisi* 29, (1940): 2-3, 15.
- Mutlu, Fikri. “Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu?” *İçel, Mersin Halkevi Dergisi* 30, (1940): 5-6.
- Mutlu, Fikri. “Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu?” *İçel, Mersin Halkevi Dergisi* 35, (1940): 6-7, 12.
- Okumuş, Ejder. “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Mersin.” *TYB Akademi* 2 (2011): 79-111. Erişim tarihi 14 Ocak 2017, <http://onedio.com/haber/osmanli-dan-kacip-guney-amerika-ya-goc-eden-alevilerin-hayati-belgesel-oldu-638425>
<http://onedio.com/haber/osmanli-dan-kacip-guney-amerika-ya-goc-eden-alevilerin-hayati-belgesel-oldu-638425>.
- Ortaylı, İlber. “Alevilik, Nusayrılık ve Bâb-ı Âlî.” Erişim tarihi 15 Ocak 2017, <https://ismailhakkialtuntas.com/2015/01/18/alevilik-nusayrilik-ve-bab-i-ali/>.

- Polat, Sevda-Polat, Osman ve Tüfekçi, Sedat. "Rhegma Gölü'nden Bataklığa, Bataklıktan Okaliptüs Ormanlarına Dönüşümün Ekolojik Öyküsü." Ekoloji 2011 Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Düzce, 5-7 Mayıs 2011.
- Prochazka-eisl, Gisela ve Prochazka, Stephan. *The Plain of Saints and Prophets The Nusayri Alawi Community of Cilicia (Saouthern Turkey) and its Sacred Places*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2010, 51- 57, erişim tarihi 15 Şubat 2017, <https://books.google.com.tr/>
- Samur, Sabahittin. *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*. Kayseri: Erciyes Ü., 1995.
- Selvi Ünlü, Tülin. "19. Yüzyılda Mersin'in Kentsel Gelişimi". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mersin Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Selvi Ünlü, Tülin ve Tolga Ünlü. *İstasyon'dan Fenere Mersin*. Mersin: MTSO Mersin Kitapları Dizisi, 2008.
- Sirkeci, İbrahim. *Birgün Gazetesi*, 31 Ekim 2016, 6.
- Toksöz, Meltem. *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region, The Ottoman Empire and its Heritage- Politics, Society and Economy, 1850–1908*, ed. Suraiya Faroqhi ve Halil İnalçık c. 45. Leiden & Boston: Brill, 2010.
- Toksöz, Meltem. "Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge: 19. Yüzyılda Çukurova". *Kebikeç* 21 (2006): 97-110.
- Toledano, Ehud R. "Where Have all the Egyptian Fallahin Gone to? Labor in Mersin and Çukurova (Second Half of the Nineteenth Century)". 19. Yüzyılda Mersin ve Akdeniz Dünyası Kolokiyumu'nda sunulan bildiri, Mersin, 18-20 Nisan 2002.
- Toroğlu, Mithat ve diğerleri. *Kurtuluş Savaşında İçel*. İstanbul: Baha Matbaası, 1971.
- Turgut, Mirza. *Buz Dağı Özel Mirza Turgut*. Mersin: İçel Tv, 3 Ağustos 2014. Erişim tarihi 25 Mart 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=bNWwUfm6Tnw>.
- Uğur, Sait. *İçel Tarihi*, Mersin: Yeni Mersin Matbaası, 1944.
- Vural, Semih. *Mersin Halkevi Mersin Kültür Merkezi*. Ankara: Mutlu Son Yayınları, 2007.
- Vural, Semih. *Huğ'dan Gökdelene Mersin, 170 Yılın Mimarlık Mirası*. Mersin: Mersin Valiliği, 2010.
- Vural, Semih. "Mersin'e Dair." *İstasyon'dan Fenere Mersin*. Tülin Selvi Ünlü ve Tolga Ünlü. Mersin: Mersin TSO, 2009, 8.
- Vural, Semih. *Pamığun Çocuğu Mersin ve Mersin İskeleleri, 2. Baskı*. Mersin: Mersin Deniz Ticaret Odası, 2017.
- Yorulmaz, Şerife. "Doğu Akdeniz'de bir Cemaat Serüveni: Liman Kenti Olma Sürecinde Mersin'de Gelişen Marunî Taifesi". Tarih İçinde Mersin Kolokiyumu II'de sunulan bildiri, Mersin, 22-24 Eylül 2005.
- Yorulmaz, Şerife. "Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim Tebaanın Mersin Ekonomisindeki Yeri", *Sırtı Dağ Yüzyü Deniz: Mersin*, ed. Filiz Özdem, 318-319. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004,
- Erişim tarihi 12.04.2017, <https://www.youtube.com/watch?v=je7INLi35xI>.
- Erişim tarihi, 5 Ekim 2016, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Maki>
- Erişim tarihi 11 Şubat 2017 <http://www.yumuktepe.com/kaptan-sir-francis-beaufort-w-martin-leake-konsolos-jille-7-bl>

Öz: Bu makalenin konusu, Mersin'in kuruluş tarihidir. Makalede, Mersin'in kimler tarafından ve hangi mevkide kurulduğu, adının nereden geldiği, kentin kurucu unsurlarından olan Arap Alevilerin ne zaman, nereden ve hangi amaçla geldiklerine dair mevcut bilgiler irdelenmekte, bu bilgilerin yetersiz olduğu, bugüne kadar pek çok yayında tekrarlanan tezlerin

çoğunun akla ve sahadaki gerçekliğe uygun olmadığı sonucuna varılmakta ve farklı görüşler öne sürülmektedir. Yazara göre Mersin 1800 yılı dolaylarında Yumuktepe civarında Suriye'den göç eden Arap Alevileri tarafından kurulmuş olmalıdır. Adı olasılıkla Mersin bitkisinden geliyor.

Anahtar sözcükler: Mersin'in kuruluş tarihi, Mersin'i kuranlar, Mersin'in adı nereden geliyor, Arap Alevileri, Nusayriler.

A Study on the Existing Theses on Establishment of Mersin

Abstract: The subject of this article is the history of the establishment of the city of Mersin. The article examines the existing theses on who established Mersin, its location, the origin of its name, when, from where and for what purposes Alawis, who were one of the founding elements of the city, arrived in the region. It concludes that the existing knowledge is inadequate and that the theses repeated in many publications to date are not sound. Based on the facts in the field, the article develops an alternative thesis. The author suggests that Mersin must have been established near Yumuktepe by the Alawis who had migrated from Syria around the year 1800 and its name possibly comes from the plant myrtle (*mersin* in Turkish).

Keywords: Establishment of Mersin, founders of Mersin, origins of the name of Mersin, Alawis, Nusayris.